

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA A LITERATURY

CHARAKTERISTICKÉ RYSY ROMANET JAKUBA ARBESA
BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Kristýna Honzíková
Český jazyk se zaměřením na vzdělávání

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Viktor Viktora, CSc.

Plzeň 2017

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

Plzeň březen 2017

.....
Kristýna Honzíková

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu bakalářské práce Prof. PhDr. Viktoru Viktorovi, Csc., za čas, který mi při psaní práce věnoval, za veškeré rady a za jeho vždy vstřícný přístup.

1 OBSAH

1	OBSAH.....	4
2	ŽIVOT JAKUBA ARBESA	5
3	TVORBA JAKUBA ARBESA	10
3.1	ROMANETO	10
4	OBECNĚ K PROBLEMATICE LITERÁRNÍ POSTAVY.....	13
5	CHARAKTERISTIKA ROMANETA SVATÝ XAVERIUS.....	15
5.1	VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV	17
6	CHARAKTERISTIKA ROMANETA NEWTONŮV MOZEK	22
6.1	VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV	25
7	CHARAKTERISTIKA ROMANETA PRVNÍ NOC U MRTVOLY.....	28
7.1	VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV	32
8	CHARAKTERISTIKA ROMANETA ETHIOPSKÁ LILIE.....	34
8.1	VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV	38
9	CHARAKTERISTIKA ROMANETA POSLEDNÍ DNOVÉ LIDSTVA.....	41
9.1	VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV	44
	ZÁVĚR.....	47
	CIZOJAZYČNÉ RESUMÉ	50
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	51

2 ŽIVOT JAKUBA ARBESA

Karel Krejčí ve své monografii popisuje autora jako velmi otevřeného, jako člověka, který rád trávil čas ve společnosti a který se zápletem dokázal hovořit o svých životních zážitcích, vrstevnících, o počátcích divadla či o soudobé politické situaci.¹

Jaroslav Kvapil ve svých vzpomínkách nazval Arbesa „věčným bohémem“. Známkou bohémství můžeme najít i u jeho charakteristických postav „záhadných povah“. Rys bohémství byl znát v jeho tvorbě, nikoli však v jeho soukromém životě. Manželé Arbesovi vedli spořádanou domácnost, on byl popisován jako velmi vzorný otec a manžel.²

Krejčí ve své knize o Arbesovi říká: „Tvořil velmi rychle a snadno – psával často několik prací najednou, a co do počtu a rozmanitosti děl málokterý z našich spisovatelů se mu může rovnati – ale skoro nic nedával z ruky bez pečlivé přípravy.“³

Jakub Arbes se narodil 12. června 1840 v Praze na Smíchově. Dalo by se říci, že po celý život své rodné město neopustil. Jeho otec byl obuvníkem a dalo mu velkou práci uživit svoji rodinu. Arbes již od malička cítil problém společenských rozdílů. Ve svém městě pozoroval rozvíjející se průmysl a život továrního dělnictva. Už v raném dětství se u něj probudil zájem o lidi vyčleněné ze společnosti, jimž v pozdějších letech věnoval značnou část své tvorby.⁴

Jakub Arbes navštěvoval obecnou školu na Malé Straně, poté novoměstskou reálku v Mikulandské ulici. Dobu svého mládí a dospívání si zaznamenával do deníčků. Z této doby bychom mohli najít i jeho první literární náčrtky.⁵

Na Arbesův život a tvorbu mělo značný vliv přátelství s Janem Nerudou, starším o šest let, který byl rovněž jeho učitelem. V počátcích své tvorby se nechal Nerudou inspirovat, především pak jeho sbírkou *Hřbitovní kvítí*. Napsal několik cyklů se hřbitovní tematikou, např. *Na hřbitově plzeňském* či *Na hřbitově merklínském*. Motiv hřbitova Arbes

¹ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 7

² Tamtéž, str. 8

³ Tamtéž, str. 9

⁴ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 5

⁵ Tamtéž, str. 16

použil později i u svých romanet. V rané fázi jeho tvorby se věnoval i poezii, jednalo se především o poezii intimní. Tato oblast jeho tvorby však nebyla příliš zdařilá.⁶

Již v dobách chlapeckých se zajímal o fantastiku, napsal několik povídek, např. *Deník utopence*, *Samovraždění* či *Bezhlavý muž*. Tyto prvotiny vypovídají o jeho zálibě v tajemných zjeveních, vraždách, motivu rakví, hřbitovů, upírství. Zájem o tyto motivy ho nepřešel ani v pozdějších letech.⁷

Na střední škole se formovala jeho osobnost, začínalo se u něj projevovat vlastenecké cítění, vystupoval proti potlačovatelům svobody. Aktivně se prosazoval především na Smíchově. Po ukončení střední školy začal studovat v Praze polytechniku. V roce 1860 byly v časopisech *Lumír* a *Humoristické listy* uveřejněny Arbesovy první práce. „*Od této chvíle je Arbes neúnavně publikačně činný.*“⁸ Následně zanechal studií a začal se aktivně věnovat žurnalistice.

Jeho počáteční tvorba nebyla nijak výjimečná a zatím neměla takovou podobu, v jaké ji známe teď. V této době se rozvíjí činnost literární skupiny Májovců, jejichž počiny Arbes sleduje. Inspiraci pro svoji tvorbu vidí u Karla Hynka Máchy, k jehož odkazu se skupina hlásí, a u již zmíněného Jana Nerudy. V případě Máchy ho fascinoval jeho život opředený mnoha záhadami, který „*poskytoval skvělou příležitost psychologického studia, které Arbes tak miloval*“. Dokonce se rozhodl rozluštit jeho deník a vždy bojoval za uznání jeho odkazu.⁹

V roce 1862 poznal svoji budoucí manželku Josefínu Rabochovou. V roce 1865 napsal Arbes veršované *Erotické hříčky*, které věnoval Josefině a které popisují počátky jejich vztahu.¹⁰ V tomto díle se také přiznal k tomu, že vztah s Josefinou není tak intenzivní a vášnivý, že její lásku nepřijímá tak, jako ji přijímal dříve.¹¹ Zlom nastal ve chvíli, kdy Josefinin otec začal projevovat nesouhlas s jejich vztahem. To v Arbesovi vyvolalo touhu po tom, aby navzdory nesouhlasům pojal Josefínu za svou choť.¹² Dokonce si začal aktivně hledat práci, aby svou ženu dokázal zabezpečit. Přijal redaktorské místo v Praze, pak

⁶ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 77

⁷ Tamtéž, str. 140

⁸ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 18

⁹ Tamtéž, str. 19

¹⁰ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 103

¹¹ Tamtéž, str. 104

¹² Tamtéž, str. 105

pracoval jako redaktor v Kutné Hoře. K sňatku došlo 24. června 1867. Týden před uzavřením sňatku se jim narodila dcera Marie Magdalena, která však brzy po narození zemřela. Sám Arbes přiznává, že právě tato tragická událost upevnila jejich manželství.¹³

V roce 1867 počal Arbes pracovat jako redaktor v časopise *Hlas*, jehož majitelem byl dr. Julius Grégr.¹⁴ Vedle práce redaktora se také věnoval divadlu, stal se pravidelným divadelním referentem.¹⁵ Tehdy měl v rukopisu již několik divadelních her. V roce 1867 se stal redaktorem v již zmíněné Kutné Hoře. Časopis nesl název *Vesna kutnohorská*.¹⁶ Arbesovy názory se však rozcházely s názory vedení, a tak byl po půlročním působení požádán, aby odešel.

V roce 1868 se narodila dcera Olga, v roce 1877 se narodila druhá dcera Polyxena. Manželům se ještě narodili dva synové – Julius a Edgar, kteří zemřeli ve velmi útlém věku. V roce 1875 se Jakobovi a Josefině narodil v pořadí třetí syn, kterého rovněž pojmenovali Edgar a kterého také stihl krutý osud, když v jedenácti letech onemocněl a zemřel.¹⁷

Během sedmdesátých let byl Arbes kvůli svým textům několikrát vyšetřován a souzen. V červenci roku 1873 nastoupil do vězení v České Lípě, kde si odpykal svůj nejdelší trest. Po propuštění se vrátil do *Národních listů*. V roce 1877 byl Arbes z *Národních listů* propuštěn.¹⁸ Arbes tento Grégrův počin chápal jako zradu. Po několika neúspěšných zaměstnáních přispíval do rodinného rozpočtu pouze honoráři za práce uveřejněné v časopisech. Vyhazov z *Národních listů* se stal důležitým mezníkem v jeho tvorbě, píše daleko více, začíná se zaměřovat i na rozsáhlejší díla.¹⁹ V roce 1878 vznikají tři obsáhlejší práce: *Akrobati* a *Kandidáti existence*, jež jsou i přes svůj rozsah a námět řazeny mezi romaneta, a romaneto *Moderní upíři*, které bývá označováno i jako román. *Kandidáti existence* jsou pak jeho první prací, kde se objevuje sociální téma.²⁰

¹³ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 107

¹⁴ Tamtéž, str. 168

¹⁵ Tamtéž, str. 169

¹⁶ Tamtéž, str. 171

¹⁷ Tamtéž, str. 200

¹⁸ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 73

¹⁹ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 266

²⁰ Tamtéž, str. 269

Současně s uvedenými rozsáhlejšími prózami vzniká cyklus drobnějších próz, tzv. *Mravokárných románeků*, v nichž se zrcadlil duševní stav autora po propuštění ze zaměstnání.²¹

Když se Arbes přesunul od romanet k románům, bylo mu kritikou vyčítáno to, že jeho kvality byly právě v romanetech, a že by u nich tedy měl zůstat.²²

Roku 1866 je otištěn *Ďábel na skřipci*, jedná se o nejslavnější ukázkou jeho proslulého žánru.²³

V roce 1872 Jan Neruda uveřejnil v časopise *Lumír* Arbesovo dílo *Svatý Xaverius* a navrhl žánrové označení romaneto.²⁴ Po něm ve velmi krátké době přichází další romaneta, během pobytu ve vězení to jsou *Zázračná madona* a *Sívooký démon*, po nich následuje *Ukřižovaná*, *Newtonův mozek*, *Ethiopská lilie* nebo *Šílený Job*.²⁵

Roku 1876 se stal dramaturgem *Prozatímního divadla*. Tento post zastával po dobu tří let. Arbes se rovněž živil jako překladatel světové dramatické literatury.²⁶

V roce 1880 se Arbes stal redaktorem satirického časopisu *Šotek*, který ilustroval jeho přítel Mikoláš Aleš.²⁷

Rok 1883 je rokem, kdy vychází dvoudílný román *Mesiáš*.²⁸

V závěrečné fázi Arbesova tvůrčího období vycházejí dvě rozsáhlejší díla se zvláštními tituly: *Andělé míru* a *Poslední dnové lidstva*. Dalo by se říci, že romaneto *Poslední dnové lidstva*, které se svým rozsahem blíží spíše románům, uzavírá jeho beletristickou tvorbu.²⁹

Na sklonku života se Arbesovi radikálně zhoršil zrak. Velkou oporou a pomocnicí mu v této těžké době byla jeho dcera Olga, které diktoval dopisy a poslední práce. Poslední chvíle tráví pouze doma, literárně činný však zůstal i nadále, vytvořil svoji

²¹ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 81

²² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 11

²³ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 100

²⁴ Tamtéž, str. 202

²⁵ Tamtéž, str. 199

²⁶ Tamtéž, str. 233

²⁷ Tamtéž, str. 238

²⁸ Tamtéž, str. 252

²⁹ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 104

poslední povídku *Mrzáček*. Jakub Arbes zemřel 8. dubna 1914 ve věku 73 let. Byl pochován spolu se svým synem Edgarem v Praze na Malvazinkách.³⁰

³⁰ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 338

3 TVORBA JAKUBA ARBESA

3.1 ROMANETO

„Moderní, subjektivně a intelektuálně laděná románová varianta novely s tajemstvím, vytvořená Jakubem Arbesem,“ takovou definici romaneta bychom mohli najít v *Encyklopedii literárních žánrů*.³¹

V roce 1872 Jan Neruda uveřejnil v časopise *Lumír* Arbesovo dílo *Svatý Xaverius* a přichází s označením romaneto.³² Zprvu se uvažovalo o označení „románek“ či „filosofická historka“, ani jeden z těchto žánrových charakteristik však nebyla vyhovující.³³

Jan Neruda tento název použil poté, co se mu Arbesovo dílo nezdálo zařaditelné k žádnému z žánrů v tehdejší próze.³⁴ Romaneto tedy můžeme považovat za „originální žánr českého původu“.³⁵

Jakub Arbes pojem romaneto zprvu přesně nedefinoval, název se však sám brzy ujal. Arbesa velmi rozhořčilo, že tento název začali užívat i jiní literáti. Například Julius Zeyer označení romaneto používal pro práci, která byla od Arbesových romanet odlišná, jediným společným rysem byla fantastičnost. Po Zeyerovi ještě toto označení použila Karolina Světlá či K. M. Čapek Chod. Po jejich užití se tento termín v literatuře objevuje téměř výjimečně. „*To vše svědčí o tom, že tu jde spíše o tvar, charakteristický pro způsob tvoření jediného autora, než o literární druh obecné platnosti.*“³⁶

Podle Karla Krejčího je Arbesovo romaneto zajímavé především tím, že kombinuje rysy románu a novely. S novelou má romaneto společný například dramatický spád děje nebo ústřední motiv. S románem jsou to pak společné rysy, jako například popisy prostředí nebo kombinování epizodických dějů. V romanetu bychom rovněž mohli najít popisy duševních stavů, což je další znak společný s románem. Zvláštní je rovněž svou formou, kdy je děj spojen pomocí logických asociací představ. Každá epizoda v Arbesově

³¹ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*, str. 590

³² KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 202

³³ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*, str. 590

³⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 9

³⁵ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*, str. 591

³⁶ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 359

romanetu vysvětluje něco, co bylo v předešlé episodě nakousnuto. Každá z episod má tedy svoji funkci a po jejím vypuštění by byl text nejednoznačný.³⁷

Charakteristickým rysem romanet je jejich autobiografičnost. Formálně je to vyjádřeno postavou vypravěče, jež v 1. osobě příběh líčí. Děj je často založen na skutečných událostech z Arbesova života. Tento rys dodává romanetům autentičnost.³⁸

U tohoto žánru je stěžejní „*příběh domnělé záhady*“, který je následně překvapivě, ale racionálně vyřešen.³⁹

Arbesova romaneta můžeme rozdělit do dvou skupin. V první skupině se objevuje myšlenka respektování racionalistického světového názoru, který má svoje východisko ve vědeckém bádání. V romanetech se objevují některé romantické prvky, které však ustupují těm realistickým. Do této skupiny bychom mohli zařadit například *Zázračnou madonu*, *Sivookého démona* či *Akrobaty*.⁴⁰ Romaneta, která bychom zařadili do druhé skupiny, se svým rozsahem blíží spíše románům. Není v nich už tak znatelná fantastičnost, ale převládají zde prvky realistické. Napínavé však zůstávají i nadále. Lze sem zařadit například *Ethiopská lilie* nebo *Šílený Job*.⁴¹

V sedmdesátých letech byl tento žánr pro čtenáře lákavý hned z několika hledisek. V prvním případě to bylo prostředí, kde se děj romanet odehrával. Jednalo se hlavně o příznakové prostředí Prahy, což se v dosavadní literatuře objevovalo jen zřídka. Další lákavou složkou byla volba postav: „*Chudí mladíci, studenti, začínající spisovatelé a novináři, kteří víc než starostmi o chléb žili vášní poznávat a měnit přírodu, společnost a člověka v nich, pronikat do jejich vztahů, zákonitostí a záludností.*“ Čtenáře také lákalo psychologické vykreslení postav.⁴²

Arbes v závěru svého prvního romaneta *Ďábel na skřipci* říká, že dílo tvořil z toho důvodu, „*by pravnukové věděli, k jak bizarním látkám již za našich dob musil spisovatel bráti útočiště, aby zdál se býti aspoň zdaleka originálním.*“⁴³

³⁷ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 359

³⁸ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 64

³⁹ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*, str. 590

⁴⁰ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 71

⁴¹ Tamtéž, str. 98

⁴² JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 11

⁴³ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 60

Podle Karla Krejčího se Arbes považoval za realistu. Nesouhlasil tedy s těmi, kteří jeho romaneta zařazovali k romantické nebo fantastické literatuře. Je však nepopíratelné, že se prvky romantiky a fantastiky nechal inspirovat, vždy si však zachoval chladnou mysl a logiku. Pro Arbesovu tvorbu je charakteristický jakýsi zápas mezi logickým rozumem a fantasií.⁴⁴

V díle Karla Krejčího se mluví i o tom, že Arbes byl ve svých romanetech inspirován Edgarem Allanem Poem, u nějž poznal fantastiku, vývoj děje pomocí logiky, který vede k překvapivému, leč pochopitelnému zakončení.⁴⁵

Nejproduktivnější období představují pro romaneto 70. léta 19. stol., v tomto období píše Arbes převážnou většinu svých romanet – *Svatý Xaverius*, *Ukřižovaná*, *Newtonův mozek*, *Ethiopská lilie* atd.⁴⁶

Mnozí autoři se domnívali, že žánr romaneta by mohl být východiskem pro sociální román, tato představa se však neuskutečnila. Jedním z těchto autorů byla například Sofie Podlipská.⁴⁷

V devatenáctém ani ve dvacátém století se romanetem soustavně příliš autorů nezabývalo. Pokus o romaneto můžeme najít například u Ladislava Klímy, který v roce 1928 napsal *Utrpení knížete Sternenhocha* s podtitulem „groteskní romaneto“, toto dílo se ale svou podobou spíše než romanetu blíží filozofické próze.⁴⁸

Dalo by se tedy říci, že romaneto v české literatuře je hlavně dílem Arbesovým. V žánrovém podvědomí čtenářů proto zůstává i nadále.⁴⁹

⁴⁴ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 10

⁴⁵ Tamtéž, str. 157

⁴⁶ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*, str. 592

⁴⁷ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 10

⁴⁸ MOCNÁ, Dagmar, PETERKA, Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*, str. 592

⁴⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 10

4 OBECNĚ K PROBLEMATICE LITERÁRNÍ POSTAVY

„Literární postava (někdy též osoba) je každá bytost, která účinkuje v rámci příběhu, zpravidla je určena svým jménem a představuje téma člověka (třeba i nepřímo, v nelidských formách),“ takto je postavu definuje Peterka v *Teorii literatury pro učitele*.⁵⁰

Postavy se uplatňují zejména u epiky a dramatu. Neznamená to však, že v lyrice bychom postavu nenašli.⁵¹

Počet postav v literárním díle není nijak omezen, děje se může zúčastnit několik desítek, ale i jen jedna postava. V případě vyššího počtu postav se však od čtenáře vyžaduje vyšší pozornost. Počet postav nutně neznamená stejný počet rolí, více postav může zastávat stejnou roli a naopak.⁵²

Jednání postav je podmíněno rozhodováním, emocemi a v neposlední řadě motivací. K tomu, abychom pochopili jednání určité postavy, musíme znát podnět. Ten však může být záměrně zastřen, což čtenářům umožňuje různé interpretace.⁵³

K tomu, abychom mohli postavu analyzovat, musíme znát její status a proces zobrazení, to, jakým způsobem se čtenáři vyvíjí.⁵⁴

Postavy lze rozdělit z několika hledisek. Z hlediska důležitosti se dělí na hlavní a vedlejší. Ústřední postava bývá též označována jako protagonista, případně hrdina. V *Teorii literatury pro učitele* je postava z hlediska estetického dělena na kladnou, zápornou či neutrální. Kladná postava morálně převyšuje ostatní, je ztělesněním dobra a můžeme ji považovat za určitý ideál. Oproti tomu se postava záporná nachází pod morální úrovní ostatních, převažují u ní špatné vlastnosti a společensky nežádoucí chování. Některé literární žánry jsou na protikladu postav založeny, jedná se především o pohádku či legendu. Etické zaměření postav nesmíme zaměňovat s postojem čtenáře, s jeho sympatiemi, antipatiemi, případně soucitem.⁵⁵

⁵⁰ PETERKA, Josef. *Teorie literatury pro učitele*, str. 156

⁵¹ Tamtéž, str. 156

⁵² Tamtéž, str. 156

⁵³ Tamtéž, str. 156

⁵⁴ Tamtéž, str. 157

⁵⁵ Tamtéž, 157

Z hlediska vztahu k reálnému životu dělíme postavy na reálné a fiktivní. Postavy reálné či historické se vztahují k jedincům, kteří žili nebo je jejich život fakticky doložen. Postavy též můžeme rozlišovat na přirozené a na ty, jež se vymykají fyzikálním zákonitostem. Do této kategorie bychom zařadili postavy nadpřirozené, které mohou disponovat magií, vážou se k nějakému zázraku nebo mají náboženský charakter. Dále fantastické postavy, jež jsou tvořené z neživých předmětů, a postavy antropomorfizované, to jsou ty, které polidšťují přírodní jevy, nebo postavy zvířecího charakteru.⁵⁶

V díle *Teorie literatury pro učitele* se osoby ještě dělí vzhledem ke vztahu k ději na postavy plastické a plošné. Postavy plastické, též psychologické, jsou ty postavy, jež zobrazují duševní procesy. Součástí těchto postav jsou duševní stavy jako zapomínání či snění. Tento druh postavy je typický pro psychologický nebo společenský román. Oproti nim postavy plošné jsou podřízené ději či určité ideologii. Jsou charakterizovány jednoduchými typovými znaky. Výrazně se u nich neprojevují duševní stavy. Jedná se o ztypizované postavy, jejichž jednání čtenář dokáže lehce předvídat.⁵⁷

S charakterizací postavy souvisí rozdělení na definiční a hypotetizované. První z nich je jednoznačná a textem vysvětlitelná. Oproti tomu postava hypotetizovaná je vysvětlena jen částečně, je opředena určitým tajemstvím.⁵⁸

Postavu můžeme charakterizovat přímo, nebo nepřímo. Přímá charakteristika „*výslovně definuje status postavy pomocí podstatných a přídavných jmen*“. Nepřímá charakteristika pouze naznačuje, opírá se například o způsob jednání nebo vzhled.⁵⁹

⁵⁶ PETERKA, Josef. *Teorie literatury pro učitele*, str. 159

⁵⁷ Tamtéž, str. 159

⁵⁸ Tamtéž, str. 159

⁵⁹ Tamtéž, str. 161

5 CHARAKTERISTIKA ROMANETA *SVATÝ XAVERIUS*

Ústřední postavou a zároveň vypravěčem je muž, jenž se i přes svoje malířské nadání rozhodl věnovat reálným vědám. K malířství však tíhl i nadále. Dalším hrdinou romaneta je velmi inteligentní mladý muž, jenž je po dobu celého příběhu zaujat obrazem a tajemstvím, které je v něm ukryto.

Jedním z klíčových momentů v příběhu je okamžik, kdy vypravěče přijel navštívit příbuzný z Vídně, jenž se se živí jako malíř. Přijel poznat díla českých malířů a žádá od vypravěče, aby ho Prahou provedl. Třetí den svého putování zavítali do nejimpozantnějšího a nejbohatšího chrámu v Praze, chrámu sv. Mikuláše na Malé Straně. Z celého chrámu je nejvíce zaujal obraz nalézající se v kulaté kopuli od Františka X. Balka – umírající svatý Xaverius. Přítel, jenž byl v tomto odvětví vzdělaný, si všímal obrazu podrobněji. Pozoroval na něm něco ztuhlého v kontuře, což se mu zdálo jako malířův úmysl.

Dalším důležitým momentem je to, když se po nějakém čase vypravěč vrátil do chrámu sv. Mikuláše a ocitl se opět před obrazem umírajícího sv. Xaveria. Bylo to asi v touž dobu, jako když obraz viděl poprvé. Chrám byl téměř prázdný. Obraz se nalézal v dobrém osvětlení, do chrámu pronikaly sluneční paprsky, které se odrážely od protější stěny a padaly na obraz. Malba sice nepatřila k těm nejhezčím, které kdy viděl, avšak vyzařovala na něj něčím zvláštním. Měla pochmurný ráz, jako by malíř použil světlé barvy pouze ke zvýšení dojmu barev tmavých. *„Na pustém břehu mořském umírá o samotě muž v černém řeholním oděvu. Pololeže odpočívá na improvizovaném loži, na hrubé rohožce, jsa zády opřen o skalisko, nad nímž je z hrubých kmenů, prken a jižních travin na rychlo sdělán jakýsi druh střechy, mající umírajícího chránit aspoň před nejprudšími úpaly plamenného slunce indického.*

Černé řeholní roucho je na prsou poněkud rozhaleno: dolní část těla je pokryta hrubou houní, z pod které je vidět jen obnažené kostnaté nohy zsinalé barvy.“⁶⁰

Výraz v očích umírajícího nemohl ani popsat, viděl v nich naději ve spasení, pevnost víry.

⁶⁰ ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius*, str. 16

V okamžiku, kdy chtěl chrám na popud kostelníka opustit, spatřil muže, který přistoupil k obrazu. Muž byl mladý, v obličejí poněkud bledý, v černém elegantním obleku, přecházel před obrazem a s velkou fascinací se na obraz díval. Mezi tím byly dveře kostela uzamčeny, oba tedy byli nuceni v kostele strávit noc. Když vypravěč spatřil mužovu tvář, zdála se mu stejná jako ta na plátně – totéž nízké čelo, táž brada, stejný výraz. *„Spočívaloť v obou cosi nevýslovně trpkého a přece zase cosi neodolatelně přesvědčujícího, že nelze nabýti klidu a dojítí spasení jinak kromě skálopevnou vírou.“*⁶¹

Několik neděl na to se muži opět střetli. V této část se dozvídáme bližší informace z mužova soukromého života. Na pohled téměř ničím nevynikal. Byl samotář, život zasvětil studiu. Byl dosti uzavřený, málomluvný. Dozvídáme se rovněž některé informace o jeho rodině. Babička se svými rodiči bydlela v témž domě jako malíř Balko. Poté, co malíř onemocněl, počala se o něj starat. Před smrtí ji požádal, aby převedla jeho tajemství na papír: *„Jediné však věci je především třeba: Vytrvalosti a železné vůle. Kdo těmito obrněn bude před obrazem dlíti, by vypátral tajemství obrazu, tomu svatý Xaverius zjeví neocenitelný poklad.“*⁶²

Zlom nastává v okamžiku, kdy se rozhodl záhadu obrazu rozluštit pomocí logiky, zejména pak aplikací znalostí matematiky a přírodních věd. Stěžejní okamžik je, když na obrazu našel jakýsi zátrh uprostřed čela umírajícího, podobné body pak našel i na ostatních částech těla. Pod vlivem těchto objevů začal usilovně pracovat na tom, aby záhadu vyřešil. Jeho bádání trvalo půl roku, během této doby na plátně objevil třicet sedm bodů, které podle něj symbolizovaly plán cesty vedoucí k pokladu. Body, jejichž východisko zasadil do domu, kde žila jeho babička i malíř Balko, přenesl do situačních plánů Prahy. Do jednoho plánu přesně zapadl. Xaverius se s vypravěčem tedy vydali nalézt poklad. Nalezli několik drahokamů, avšak nic, co si Xaverius představoval, že najde.

Zvláštní okamžik nastal ve chvíli, kdy při kopání vypravěč rozsvítil sirku, jež mu však spadla do trávy, která následně vzplanula. Rudá záře se postupně změnila ve žlutou. Tento jev se může čtenáři jevit neskutečně, avšak je v závěru romaneta logicky vysvětlen. V hlíně se nacházely stopy realgaru, čímž plamen nabyl žluté barvy. Drahokamy tam byly rovněž navezeny s půdou před několika lety.

⁶¹ ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius*, str. 19

⁶² Tamtéž, str. 36

V závěrečné fázi se po třech letech od záhadné noci ocitáme ve vězení ve Vídni, kam se vypravěč dostal kvůli své aktivitě v politickém deníku. Zde se setkal s Xaveriem. Vypravěči je po třech dnech udělena amnestie, při odchodu z vězení naposledy uviděl svého přítele. *„Pololeže a polosedě odpočíval přítel Xaverius na hrubé houni na nosítkách. Byl oblečen v trestnický šat, jenž byl na prsou poněkud rozhalen. Dolejší část těla byla přikryta starým pláštěm, zpod kterého vyčnívaly obnažené nohy. Hlava přítele byla poněkud na zad nachýlena: na smrt bledý, ba zsinalý obličej byl obrácen k modré jasné obloze.*

Dlouho jsem stál nepohnutě, nemoha odvrátit zraků od trpícího muže: neboť v okamžicích těch se mi zdálo, že nevidím několik kroků před sebou přítele, s kterým jsem byl před časem tak důvěrně obcoval, nýbrž muže dle podoby sice známého, avšak vším ostatním úplně cizího, slovem, že vidím před sebou – umírajícího svatého Xaveria...“⁶³

Jen pár hodin po jeho odchodu Xaverius zemřel.

5.1 VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV

„Arbesův hrdina je mladý člověk, který úsilně, někdy až křečovitě se snaží vyprostit se ze zajetí náboženského názoru a probouvat k plnému uplatnění racionalistického pojetí života. V tomto boji prochází různými krisemi, překonává je, ale upadá do jiných a většinou podléhá. V nezvyklých, často bizarních příbězích je tu znázorněn duševní boj, pro danou dobu typický.“⁶⁴

U jeho romanet není nic neobvyklého, když se během celého příběhu nedozvíme jméno jedné z hlavních postav. Děje se tomu tak i v případě *Svatého Xaveria*, kde se nedozvídáme křestní jméno mladíka, který je po dobu děje titulován jako přítel. Víme však, že při křtu mu bylo na žádost babičky dáno jména Xaverius podle Balkova sv. Xaveria.

⁶³ ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius*, str. 95

⁶⁴ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 65

Děj romaneta je zasažen do prostředí Prahy a odehrává se výhradně zde. Dílo je tedy někdy označováno jako „pražské romaneto“.⁶⁵

Jaroslava Janáčková ve své monografii rozděluje místa, ve kterém se romaneta odehrávají, na statická a dynamická.⁶⁶ V případě *Svatého Xaveria* bychom našli jak první typ, který představuje zejména chrám a vězení, tak i typ dynamický, jenž je zastoupen především cestou na Malvazinky či do Vídně.

Jak je pro romaneto typické, objevují se zde prvky fantastiky a velmi tajemné okamžiky, které mohou mnohdy až nahánět hrůzu. Je to také zvláště prostředím, v němž se děj odehrává. Především pak prostředím chladné, temné budovy kostela, která ve čtenáři vyvolává napětí. Velmi napínavý je zejména okamžik, kdy ať už Xaverius sám nebo později i s autorem zůstane přes noc zamčen v kostele. Situaci prostupuje hrobové ticho. Strašidelné je i to, když Xaverius v kostele usne, a pak se uprostřed tmavé, tajemné noci probudí: „*Procitnuv zachvěl jsem se, počalo mi býti teskno a úzko, studený pot mi vyvstal na čele, mrazilo mne. Vzpřímiv se setřel jsem skoro bázlivě pot s čela a vystoupil ze zpovědnice.*“⁶⁷

I hodina, ve které je děj často realizován, přispívá k prohloubení těchto pocitů. V kostele se často nacházíme ve večerních hodinách, kdy je chrám kouzelně osvětlen, zář měsíce osvětluje sochy, oltář, vytváří podivné stíny. Tyto časté popisy interiéru kostela vytváří velmi napínavou linii. Vše se ve tmě, kterou prostupuje jen zář měsíce, stává strašidelné. „*Onde vniknulo jen několik paprsků na pěkný oltářní obraz Madony, jež (!) skvěl se jako v stříbrné mlze, tamo zase celý proud padá na ohyzdnou postavu s děsným výrazem v tváři a hrozivě vyzdvíženou pravicí, kdežto opodál ozařuje týž proud něžné andílky se zlatýma křídly a dodává sladkému úsměvu v jich tvářích děsného výrazu, poněvadž zde s bledou září měsíce zápasí z blízké kaple vycházející kmitavé červené světlo věčné lampy.*“⁶⁸

Napínavá je i cesta za pokladem večerní Prahou. Objevuje se zde popis teplé, klidné, jasné noci, měsíce v úplňku, pustých pražských ulic, stříbrné záře, která prosvěcovala korunami stromů a která osvětlovala rokli, v níž začali kopat poklad. Místo

⁶⁵ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 38

⁶⁶ Tamtéž, str. 39

⁶⁷ ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius*, str. 55

⁶⁸ ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius*, str. 56

rovněž působilo na smyslové vjemy. Autor popisuje, jak ho zarazila neobyčejně silná vůně mateřídoušky, divizny, heřmánku.

V díle se objevují i konkrétní popisy postav, která nám dopomáhají k utváření představ. Několikrát se zde objevuje srovnání až zarážející podoby mladého muže a umírajícího svatého Xaveria na Balkově obrazu.

Můžeme najít i popis změn v obličejích v různých situacích. Příkladem je to, když autor nachytal Xaveria poprvé v kostele. *„Přižloutlá jeho tvář zbrunátněla, oči rozjiskřily se hněvem.“*⁶⁹

V díle se objevují i pohledy do nitra postav, vyjádření jejich vnitřních pocitů. Například když autor poprvé spatří tvář Xaveria, která je téměř identická s tváří trpícího vyobrazeného na plátně. *„Byloť mi již dříve jaksi nevolno, nyní počala nevolnost přecházeti v jakousi nevysvětlitelnou úzkost.“*⁷⁰

V díle můžeme pozorovat i psychické proměny postav. Xaverius se svému příteli mimo jiné svěruje s tím, jaký vliv na něj měla výchova bigotní matky a babičky, které veškerý svůj volný čas strávily před Balkovým obrazem. Začal pochybovati. *„Nevím sice, kdy, kde a jak vzala původ, existence její však dosti záhy se přihlásila o své právo: Počal jsem pochybovat. Zpočátku týkaly se pochybnosti věcí nepatrných, později vždy důležitějších, až posléze nebylo skoro ani jediné věci, ke které bych nebyl připsal znamení otázky na tak dlouho, dokud jsem nenabyl o ní úplného přesvědčení, slovem, počal jsem mysliti a souditi.“*⁷¹ Pak ale sám začal trávit stále více času v kostele. Xaverius svůj duševní převrat přirovnává k opadávajícímu stromu. Na základě tohoto začal přemýšlet o tajemství obrazu malíře Balka.

Jak už jsem se zmiňovala v předchozí kapitole, jedním z charakteristických znaků romanet je jejich autobiografičnost. I v případě *Svatého Xaveria* se Arbes nechal inspirovat skutečnostmi ze svého života. V blízkosti Arbesova rodiště žil francouzský geolog Joachim Barrande. Muž, který skutečně v oblasti za Smíchovem našel poklad. I ve skutečném životě Barrandovi sloužila matka nadějněho umělce, Arbesova blízkého přítele Jana Nerudy. Z tohoto romaneta by mohl logicky vyplynout objev pravdivého světa

⁶⁹ ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius*, str. 21

⁷⁰ Tamtéž, str. 20

⁷¹ Tamtéž, str. 46

českého siluru, což však nebylo možné, poněvadž byl Barranté v době vzniku romaneta na živu.⁷²

„Romaneto Svatý Xaverius nadhazuje v mnohoznačných náznacích též otázku, co může znamenat umělecké dílo v lidském životě. Je v jistém ohledu úvahou na téma, jak porozumět uměleckému obrazu, jak se zmocnit jeho nejhlubších tajemství a výpovědí. Upozorňuje na výsostnost díla, jeho trvání a „nakažlivou“ znepokojivost: v nadsázkách demonstruje muka vnímatelů, kteří se tak dlouho pokoušejí obrazu porozumět, až se začnou podobat mučedníkovi na něm vypoďobněnému (anebo se tohoto případně obávají).“⁷³

Přesně tato muka prožíval Xaverius, představa, že vyřeší to, oč se celý život snažila jeho babička i matka, se stala jeho životní prioritou a ostatní složky života jí byly podřízené. Touha a zvědavost však v průběhu děje přerostla v posedlost a neschopnost vykonávat jakoukoli jinou činnost. Je paradox, že právě Balkův svatý Xaverius, jenž měl muži přinést poklad, byl příčinou jeho uvěznění a proměny. Z člověka, který byl plný energie a touhy něčeho dosáhnout, se stal člověk bez síly, s výrazem utrpení. Stal se mučedníkem stejně jako sv. Xaverius na Balkově malbě.

V díle se objevuje řada otázek, jež si Xaverius sám pokládá a též na ně odpovídá. Tím čtenáři umožňuje nahlédnout do mysli, přibližuje jeho myšlenkové pochody a odhaluje informace potřebné k pochopení děje. Jednou z těchto otázek je i to, zda má malba opravdu nějaký hlubší význam a malíř v ní ukryl nějaký poklad, nebo je to pouhý výmysl umírajícího, již iracionálně uvažujícího člověka. Tato otázka zůstává nezodpovězena.

V průběhu celého děje čtenář pozoruje dvě linie. První linii představuje vypravěč, který si po celou dobu vyprávění zachovává chladnou hlavu, uvažuje logicky, nevidíme u něj žádné emocionální výkyvy. Druhou linii představuje Xaverius, jenž je posedlý určitou představou, kvůli které uvažuje iracionálně. Zajímavý je pak v tomto případě samotný závěr knihy, kdy se vypravěč po letech ocitá opět v chrámu sv. Mikuláše. *„Bylo mi jako člověku, u něhož počínají se jeviti symptomy šílenosti. Nevím už ani, jak se to stalo, avšak*

⁷² KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 207

⁷³ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 13

*pamatuju se zcela dobře, že z nenadání octnul se v mé ruce otevřený kapesní nůž a že mžiknutím oka letěl po svatém Xaveriovi na obraze...*⁷⁴

Zde se čtenáři naskytuje prostor k další interpretaci. Nevíme, zda toto učinil pod tíhou vzpomínek na tragický osud svého přítele nebo se touha po odhalení tajemství zmocnila i jeho.

⁷⁴ ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius*, str. 97

6 CHARAKTERISTIKA ROMANETA NEWTONŮV MOZEK

Autor přemýšlí nad smrtí svého nejbližšího přítele. Padl v bitvě u Hradce Králové jako důstojník pěšího pluku knížete Konstantina. Ačkoli oba pocházeli z jiných sociálních vrstev, byli nejdůvěrnější přátelé. Ve škole příliš neprospívali, v soukromém studiu předčili všechny jejich vrstevníky. Autor sebe sama popisuje jako ohyzdného s náklonností k suchopárné, unavující matematice. Svého přítele pak vidí jako velmi sličného s náklonností k svěžím a povznášejícím přírodním vědám. Studoval různá odvětví k účelu eskamotáže, které úplně podlehl. Vše, co dělal, dělal za účelem nabytí vědomostí v této „pseudovědě“, jak sám eskamotérství nazýval.

Mladí muži propadli ve škole. Přítelova rodina rozhodla, že se stane vojákem. Krátce na to obdržel přítel rozkaz, aby se odebral k depotu svého pluku.

Od té doby o příteli neslyšel, až do doby po bitvě u Hradce Králové. Po ní obdržel dopis, že byl do města Nechanic dopraven mladý důstojník, který je těžce raněn. U raněného vojáka byl nalezen dopis adresovaný autorovi. Krátce poté přítel zemřel.

Pár měsíců od pohřbu autor přemýšlel o přátelství, životě, smrti. „*Myšlenky a vzpomínky moje byly chmurné, trpké, ba bolestné.*“⁷⁵ Smutek byl umocněn i vyčerpáním, byl dlouho v duševním napětí, cítil se osaměle, unaveně, v blbém rozpoložení mysli. Usilovné přemýšlení se po chvíli změnilo v poloviční dřímotu. Pak se mu zdálo, že uslyšel hrčení kočáru, zvedl hlavu a zaposlouchal se. Kolem něj panovalo hrobové ticho a venku jen občas zakvílel podzimní vítr bolestně a úpěnlivě. Před nim na stole ležela lampa, která osvětlovala žlutavým světlem jeho mansardu. Ozvalo se klepání. Do místnosti vstoupil muž štíhlé postavy. Stál v pološeru, rysy obličeje ani šat autor nerozpoznal. Žlutavý paprsek lampy osvětlil postavu, mezi dveřmi stál autorův přítel. „*Tvář jeho byla sice na smrt bledá, ale jasné modré oči sálaly životem a kolem rtů pohrával lehýnký, přívětivý úsměv.*“⁷⁶ V místnosti na chvíli panovalo hrobové ticho. Byl oblečen v důstojnický šat. Autor nechápal, jak někdo, koho viděl umírat s rozpoltnou lebkou, může před ním stát.

⁷⁵ ARBES, Jakub. *Newtonův mozek*, str. 122

⁷⁶ Tamtéž, str. 124

Přítel mu pak vysvětlil, že si ho musel splést s důstojníkem, jenž mu byl velmi podobný. Pak ho pozval do zámku knížat Kinských na hostinu, kde uspořádá největší eskamotérské představení, na něž se připravoval několik let.

„Byla lunojasná podzimní noc. Lehýnkou mlhou zastřený měsíc stál záduřivě nad Petřínem a ve stříbrné, poněkud matné jeho záři lesklo se zvlhlé dláždění jako mírným větříkem zčeřená hladina jezera. Občas zavál takměř již mrazivý vítr severní.“⁷⁷ „Chlad podzimních nocí byl již v krásném parku zůstavil zřejmé stopy své neúprosné ničící síly. Listí stromů a keřů bylo již úplně žluté a z větší části opadale: tu a tam trčely už zcela holé, tmavé větve stromů do výše a v bledém přísvitu měsíce leskly se zvlhlé kmeny, větve i žluté listy v různých, mnohdy divuplných odstínech světelných.“⁷⁸

Když došel před letohrádek, bylo tam pusto a mrtvo, jako když býval zámek neobydlen. Vešel po několika schůdkách do foyeru a ocitl se v úplné tmě. Kolem panovalo ticho. Po chvíli zpozoroval odlesk měsíce, který vycházel z vedlejší místnosti. Otevřel dveře a vešel do komnaty. Byla prázdná, bez nábytku. Pokračoval dál po chodbě, byla velmi chladná. Následovala druhá chodba, třetí, čtvrtá. Nemohl najít žádný východ. V místnostech panovalo hrobové ticho, které bylo občas narušeno zašelestěním větru. Později však i tyto zvuky utichly, v chodbách se rozhostilo ticho, rušené jen dutým zvukem jeho vlastních kroků. Začala se ho zhostovat panika a úzkost.

V další fázi knihy se čtenář ocitá ve velkolepém sále paláce Kinských. Ozvala se famfára, větší část světel zhasla, černá rouška uprostřed místnosti se začala pomalu rozhrnovat, objevila se rakev obklopená exotickými květinami a svícemi. Víko rakve po chvíli vyletělo, v rakvi byla mrtvola v důstojnickém šatu. Autor stál u hlavy mrtvoly, byla ztuhlá a zsinálá. Byla to tatáž hlava, kterou viděl v Nechanicích, podobnost s přítelem byla neobyčejná. Čelo její bylo studené, polorozhalená hrud' jevila známky smrti. Na ztuhlých rtech ležel lístek exotické květiny, který se zachvěl, jako by jej byl odvanul slabý dech. Mrtvola otevřela víčka, zachvěla se, sedla si. V sále panovalo hrobové ticho.

Světla se rozsvítily a místo katafalku stál stůl, za nímž seděl přítel v elegantním černém obleku. Hostům řekl, že před sebou vidí člověka s cizím mozkiem. Poté sáhl po své

⁷⁷ ARBES, Jakub. *Newtonův mozek*, str. 128

⁷⁸ Tamtéž, str. 129

hlavě a sejmul svrchní část lebky. „*Jeť snadněji cizím mozkiem mysliti, cizí myšlenkou se honositi a oblažiti sebe i jiné, než vlastní myšlenku z mozku svého vykřesati...*“⁷⁹

Řekl, že dlouho přemýšlel o mozku, který by uznal za nejvhodnější, až si vybral mozek muže, jenž se považuje za jednoho z nejbystřejších myslitelů. Zmocnil se ho Istí a když se mu naskytla vhodná příležitost, když mu byla u Králové Hradce palašem odřata lebka, nahradil svůj mozek mozkiem Newtonovým.

V následující části se objevuje filozofická úvaha nad tím, proč se lidské výkony mění, ačkoliv struktura mozku je stále stejná, jako bývala v dobách Newtona. Možná, že velký podíl na tom má moderní pedagogika, která nás od mládí nenutí ke zvýšené činnosti. Ptá se, jestli se někam posouváme, nebo se vracíme zpátky. Autorův přítel je toho názoru, že potenciál pro vytvoření něčeho úžasného má více lidí, ale tito lidé žijí ve špatných podmínkách nebo potenciál nerozvíjejí. Rovněž říká, že účel výkladu bude odhalen až po provedení závěrečného experimentu. Díky tomuto vynálezu bude možné zahlédnout výjevy z celé historie lidstva.

Následně s autorem vstoupili do přístroje ve tvaru trojhranu, nasadili si brýle. Autor uslyšel cinknutí a zdálo se mu, jako by letěli, ale obraz sálu stál stále před nimi. Po chvíli se obraz před ním začal halit v mlhu, za chvíli viděl jen šero, přecházející v temno, až se mu zdálo, že je před ním jen tma. Letěli rychlostí světla, tudíž nic neviděli, ale kdyby zrychlili, rozvinul by se před nimi obraz celý. Autorovi se zdálo, jako by se temno měnilo v zarudlé šero, jako by šerem prorážely plameny. Pak z mlhy začal vystupovat obraz krajiny. Obraz se začal pomalu jasnit. Vše bylo živé, plastické, barvité. Obraz se měnil, jako když by se na něj díval retrospektivně. Pak následovala řada událostí včetně bitvy u Solferina, Napoleonův převrat, bitva u Waterloo, Slavkova, Lipan, upálení Jana Husa v Kostnici.

Po těchto výjevech mu chtěl přítel ukázat obraz z dob prvních lidí. Když do tohoto budu dospěli, zastavil přístroj a obraz se proto před nimi rozvinul v přirozeném postupu. Viděli zápas prvních lidí. Přítel mu chtěl ukázat, že už od počátku lidstva trvá boj mezi lidmi, že život je věčný boj o existenci.

Poté začal jejich přístroj kolísat a klesat, hlas přítelův zněl úzkostlivě, temně, až autorovi ledovatělo srdce. Cítil hroznou úzkost. Nakonec se autor musel pustit, jinak by zahynuli oba.

⁷⁹ ARBES, Jakub. *Newtonův mozek*, str. 146

Následně se autor probudil. Projel mu tělem mráz, jako kdyby na podzim usnul při otevřeném okně a náhle se probudil. Nevěděl, zda to byl sen nebo skutečnost. Pak znovu upadl v mrákoty. Když se probudil, seděla u něho matka s upřímnou, vrásčitou tváří. Řekla mu, že byl mimo sebe tři dny. Lékař mluvil o šílenosti.

6.1 VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV

Ústředním motivem romaneta *Newtonův mozek* je sen či halucinace. Cesta fiktivním prostorem přibližuje toto romaneto žánru science-fiction. Podle Jaroslavy Janáčkové se *Newtonův mozek* od tohoto typu prózy odlišuje tím, že se týká minulosti, dějin lidstva, nikoli neznámé budoucnosti.⁸⁰

Kromě prostředí Prahy se zde objevuje i prostředí Hradce Králové a fiktivní prostor, v němž se odehrávají světové dějiny.

V Arbesových romanetech se často objevuje motiv cesty, který je zejména v *Newtonově mozku* velmi patrný. Během celého děje autor putuje, ať už v prostoru či čase. Putování v prostoru je realizováno například při cestě do paláce Kinských. Toto putování ve čtenáři budí dojem, že se vypravěč snaží dostat do míst, která jsou mu dobře známá, jen se nedokáže dobře zorientovat ve tmě. Dalším úskalím jeho cesty je snaha dostat se do sálu. Objevuje se zde motiv labyrintu. Autor neustále bloudí, až je psychicky i fyzicky vyčerpán. Dochází k opakování prostorových představ.

Převažuje doba večerní, která umožňuje zobrazovat jednotlivé postavy v odloučenosti od ostatních, například, když autor putuje de letohrádku knížat Kinských.⁸¹ Autor se často pohybuje v úplné tmě, která je zdrojem napětí a nejistoty. Hrobové ticho je občas narušeno šelestěním větru, houkáním sovy, což napětí ještě zvyšuje. Častým motivem je i měsíc, který svým zářením vytváří podivné stíny, které mohou vyvolávat strach.

⁸⁰ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 45

⁸¹ Tamtéž, str. 37

Projevuje se zde hra s časem. Můžeme zde pozorovat, že lidé z různých dob jednají obdobně, podobně hřeší.

V díle se často objevují pohledy do nitra autora, vypravěče. Jsou zde vyobrazeny jeho pocity. Například, když se dobrovolně přihlásil jako delegát k cestě do vesmíru. Popisuje, jak mu bylo nevolno, četná společnost před kterou měl provést experiment v něm budila tajuplné, bázlivě nadějně rozechvění, jež člověk poprvé pociťuje, když má vstoupit na veřejnosti.

Podrobný popis postav a prostředí můžeme najít i v závěru knihy, kdy se autor se svým přítelem dostal do bodu, odkud měli možnost pozorovat první lidi. U lesa spatřil ženu s třemi malými dětmi. Nejmladší z nich, dívající se s nevinným úsměvem matce do očí, držela v náručí. Zbylé dvě děti se k matce pevně tiskly. Žena byla nahá, kyprých tvarů. Se strachem na tváři zírala do temného houští lesa, chvěla se. Rukama k svému nahému tělu pevně tiskla děti, jako by je chtěla před něčím ochránit. Autora upoutal vyděšený pohled ženy, v její tváři se odrážela smrtelná úzkost, zoufalost a strach o své děti.

Jak už jsem se zmiňovala v charakteristice předešlého romaneta, v Arbesově tvorbě není nic neobvyklého, i když se během celého příběhu nedozvíme jméno jedné z hlavních postav. Nijak tomu není ani v případě *Newtonova mozku*. Jméno autora je nám skryto po celou dobu vyprávění.

V romanetu se kombinují prvky fantastiky románu hrůzy a vědecké utopie.⁸²

„Celá první část romaneta uplatňuje četné prvky románu radcliffovského. Je tu bloudění v temnotách spleti záhadných chodeb, které bývaly nejcharakterističtější složkou hrůz gotických románů strašidelných i loupežnických, ponurý katafalk uprostřed vznešené společnosti, záhadné otevření rakve a pozvolné ožívání mrtvoly. Působení všech těchto hrůzyplných motivů autor ovšem patrně záměrně oslabuje tím, že od počátku přesvědčuje čtenáře, že nejde o nic jiného, než o složitou produkci eskamotérskou. Po této partii oslabené hrůzy počíná utopie. Domněle zemřelý důstojník usedne za stůl a počíná přednášku neočekávaným trikem, když si do lebky místo mozku vlastního vloží mozek geniálního přírodovědce Newtona, a používá toho k výkladu o determinismu lidských schopností a rousseauistickému útoku na pokrok kultury.“⁸³

⁸² KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 62

⁸³ Tamtéž, str. 216

Romaneto Newtonův mozek se od předchozích romanet liší prvkem utopistickým. Arbesova fantastika se začíná ubírat novým směrem. Někteří literární kritici vidí podobnost romaneta Newtonův mozek s tvorbou J. Vernea a C. Flammariona, kteří dovedli mistrně zbeletrizovat technický a vědecký pokrok své doby.⁸⁴ S tím však Arbes nesouhlasil.

⁸⁴ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 218

7 CHARAKTERISTIKA ROMANETA PRVNÍ NOC U MRTVOLY

Mladá jeptiška se vydává k rodině, kde má zůstat přes noc u mrtvolky a modlit se za ní. Octla se v prázdné předsíni, z níž vešla do předpokoje, v němž nebyl téměř žádný nábytek. Vedle okna stál kulatý stůl, na němž hořela petrolejová lampa a za níž seděly tři ženy. *„Jedna z nich, paní asi padesátiletá, ostrých a přece ne nepříjemných rysů, má oči taková do krve uplakané: tvář její jeví žalost. V tvářích ostatních dvou se jeví onen druh všední lítosti a zármutku, jenž může každým okamžikem ustoupiti lhostejnosti.“*⁸⁵ Po chvíli ji jedna z žen zavedla do vedlejšího pokoje. Uprostřed místnosti stál katafalk, na němž se nacházela otevřená rakev s mrtvolou v bělostném ženském šatě. Vypadala, jako by byla pokryta tenkou vrstvou sněhu. *“V panujícím právě zažloutlém přitmě, kdy soumrak přemáhán již mírně plápolavým světlem voskovic, má vše v komnatě jaksi klášterně poetický ráz – pošmurně truchlivý, nevlídný, skoro mrazivý.“*⁸⁶

Po chvíli jeptiška přistoupila ke katafalku, poklekla na klekátko. V místnosti panovalo hrobové ticho, které bylo sem tam přerušeno zapraskáním voskovic. Venku se zatím setmělo, komnata v záři voskovic ještě více posmutněla. Jeptiška si ničeho nevšímalá, její myšlenky byly upřeny pouze k modlitbě za neznámou bytost. Po chvíli se však odklonily od modlitby a začala přemýšlet, ke komu jsou směřovány.

Modlila se, avšak ucho její bylo napjato. Ženy z vedlejšího pokoje se bavily o hrůzném zážitku z rána. *„Seděla na pohovce oblečena v bílý svůj svatební šat, jež si přivezla... Seděla majíc hlavu o jednu ruku opřenou, druhou pak k srdci přitisknutou. Zdálo se mi, že se na mne dívá – jaksi upřeně, skoro vytřeštěně...“* *“Probůh, tys už oblečena?” zvolala jsem od dveří. Neodpověděla. Rychle jsem popošla několik kroků blíže a zůstala v ztrnutí. Na mne vytřeštěné oči byly sklené – šat po jedné straně zkrvácený... Vykřikla jsem a přiskočivši k ní položila jsem jí ruku na čelo... Bylo již studené jako led...“*⁸⁷

⁸⁵ ARBES, Jakub. *První noc u mrtvolky*, str. 9

⁸⁶ Tamtéž, str. 11

⁸⁷ Tamtéž, str. 20

Jeptiška pochopila, ke komu se modlí. Zemřelá byla nevěsta, která před svatbou násilně ukončila svůj mladý život.

Zachvěla se, zamrazilo ji, bylo jí úzko. Po chvíli ženy pomalu a plíživě vstoupily do místnosti. V místnosti panovalo hluboké ticho. Poté jedna z žen pravila, že na ránu v srdci položila dle jejího přání dopis, kterým se loučí, prosí za odpuštění. Tato slova působila mrazivě. Hned poté se ženy s mrtvou nevěstou rozloučily a opustily místnost i obydlí.

Jeptiška zůstala v místnosti sama. Venku se úplně setmělo, v místnosti panovalo hrobové ticho, jež bylo přerušováno jen praskáním voskovic. Začala se znovu modlit. Po určitém čase byla z modlitby vyrušena zvukem hodin z blízké chrámové věže. Marně se pokoušela ponořit zpátky do modlitby. Její myšlenky se zabývaly smrtí, přemítala o životě v záhrobí, posledních věcech člověka, o nadpozemských věcech. Před duševním zrakem se jí mihotaly různé obrazy, které v ní vyvolávaly sice příjemné pocity, avšak zároveň cítila úzkost a zklamání.

Náhle se před ní rozprostřela známá krajina. Viděla své rodiče. Usměvavého, zdravým kypícího otce a klidnou matku s výrazem dobroty ve tváři. V představách se jí promítlo její mládí, škola, spolužačky, učitelé, prosté, přesto však milé momenty.

Jeden obraz na ni velmi zapůsobil, a to když jako dospívající žena přijížděla k Praze, aby zde vstoupila do penzionátu. Spatřila i ostatní dívky v penzionátu, především pak tu, jež byla jejímu srdci nejbližší. Jeptišce se při těchto vzpomínkách objevil úsměv na tváři. Ten se však náhle změnil v zasmušilost, byl trpce bolestný. Před jejím zrakem se mihla postava bledého, vážného studenta. Měla z toho mrazivý pocit. Začala se znovu modlit, jako by chtěla myšlenku zaplašit. Myšlenku na stín, který byl příčinou toho, že se vzdala světa a jeho rozkoší. Stín se jí neustále míhal před očima a působil příšerně na její duši. Navzdory její vůli začala vzpomínat. Připomněla si den, kdy za krásného májového dopoledne spatřila muže poprvé. Vybavila si, jak se tehdy cítila. Bylo jí podivno, neustála na něj pak musela myslet.

Vzpomínala dál. Viděla sebe a svoji nejlepší přítelkyni, jak sedí pod stromem v zahradě penzionátu. Byl podzimní večer, měsíc téměř v úplňku, kolem nich panovalo

ticho. Přítelkyně Jindřiška se jí pak svěřila s tím, že našla lásku. Berta si připadala, jako by naslouchala vlastní duši. Cítila sladkou tíseň, jež ji sužovala po několik měsíců.

„Konečně označila Jindřiška předmět své lásky... Bertě se zatajil dech, ňadra se jí křečovitě sevřela, srdce počalo prudce, konvulsivně bít, krev jí stoupala k hlavě. Násilně sevřela rty, by jí neuklouzl vzdech nebo výkřik... Jindřiška milovala a byla milována týměž bledým studentem, který byl Bertě už takměř idolem...“⁸⁸

Od toho okamžiku trpěla jako každý, kdo nemůže nebo nechce své tajemství jinému svěřit. Svět stal se jí lhostejný. Slýchala od přítelkyně o něm vypravovati, vídala ho po jejím boku, dokonce s ním i mluvila.

Nemohla to však vydržet, opustila penzionát a vrátila se k rodičům. Zde vedla život téměř v úplném odloučení od světa a jeho rozkoší. Ze začátku si se šťastnou, zamilovanou přítelkyní dopisovala. Jindřiška dokázala vyličít své štěstí velmi živě, to jí drásalo srdce. Postupem času si začaly dopisovat méně, až téměř vůbec. Berta vstoupila do řádu milosrdných sester a stala se sestrou Magdalenou. Klášter u ní potlačil téměř všechny myšlenky na svět mimo něj. Občas se však nemohla ubránit podivným citům a myšlenkám. Obzvláště během podzimních, tichých nocí, které ji vybízely k přemýšlení, se cítila osamělá. Tento pocit, pocit úzkosti, cítila i teď, když klečela před mrtvolou. Místností prostupovalo ticho, které bylo náhle přerušeno zasvištěním větru, jež se změnilo v dutý hukot připomínající zařvání divoké šelmy. Sestra se dívala k oknům, zdálo se jí, jako by za nimi viděla žlutou záři. Vítr se vzedmul ještě divočeji, zalomcoval okny a jedno z nich rozrazil. Jeptišku ovanul chladný průvan. Voskovice se přikrčily a hned zase vzplanuly, v komnatě se na chvíli ztemnělo, hned zase vyjasnilo. Sestra Magdalena se zvedla a šla zavřít okno, když v tom spatřila na obloze blesk. Světnicí šuměl vítr, na rakvi se mírně vzdouvaly stuhý věnců. Na chvíli se jí zdálo, jako když se mrtvola pohnula. Zavřela okno, opět se zablýsklo a ozval se dunivý zvuk hromu.

Vítr poodhrnul flór na rakvi, byly vidět ruce zkřížené na prsou, jež na jeptišku působily tajemně. Po chvíli uslyšela zapraskání, patrně rakve. Zachvěla se. Zvenku se ozýval hukot, začalo pršet. *„Venku vítr fučí a hučí vždy vytrvaleji. Občas žene déšť tak*

⁸⁸ ARBES, Jakub. *První noc u mrtvolu*, str. 36

*prudce proti oknům, že kapky bubnují jako by padaly na řinčivou plochu horizontální. Blesk následuje rychleji po blesku, rachot hromu jest vždy dunivější.*⁸⁹

Sestra Magdalena začala opět přemýšlet nad tím, proč si dívka vzala život. Chvějící se rukou odhrnula z mrtvoly flór, obličej však zůstal zahalen. Vzala list z prsou mrtvé nevěsty a začala číst. Mladá žena v něm zdůvodňovala příčinu své smrti. Nemohla se provdat za muže, který jí byl vybrán, milovala totiž jiného, který ji však odmítl. V dopise se také zmínila o své nejlepší přítelkyni Bertě. Jeptiška nemohla dál číst. Odhrnula z mrtvoly závoj. „*Spatřila ztuhlou tvář druhdy nejmilejší své družky – krásnou rusovlásku se snivým, nyní však ztrnule vytřeštěným skleným okem...*“⁹⁰

Venku zuřila bouře, vítr zuřivě hučel, rachot hromů téměř neustával. Vzápětí vítr opět rozrazil okno a uhasil voskovice. V místnosti nastala tma, jen blesk ji občas osvětlil. V oslňujícím blesku se sestře Magdaleně zdálo, jako když se mrtvola napolo vztyčila. Zmocnila se jí úzkost, polil ji studený pot. Znovu se zablesklo. Snažila se uprchnout, dveře místnosti byly však zamčené. Bušila, křičela, svíjela se úzkostí. Při cestě k oknu klopýtla, narazila hlavou do zdi a omdlela. Procitla až k ránu, kdy slunce bylo již dávno za obzorem. Namáhavě se dověkla ke klekátku. Když do místnosti přišly ženy, našly ji tak jako včera.

Když však jeptiška vstala, zavravorala a opět sklesla. Co mladá jeptiška v noci zažila, bylo záhadou...

⁸⁹ ARBES, Jakub. *První noc u mrtvoly*, str. 42

⁹⁰ Tamtéž, str. 48

7.1 VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV

Romaneto se z převážné části odehrává ve večerních hodinách, během jedné noci. Děj je zasazen do prostředí Prahy. Často se zde objevují retrospektivní pasáže, v nichž jeptiška vzpomíná na své mládí. Ve vzpomínkách se ocitá na venkově, kde vyrostla. Je zde vyobrazena prostá víska, obyčejný kostel, pole.

Prostředí, v němž se romaneto odehrává, působí tajemně, byť se děj odehrává v obyčejném pokoji. Situace, ve které se mladá jeptiška ocitá, ve čtenáři vzbuzuje napětí a strach. Nachází se sama v místnosti s mrtvolou mladé ženy, místnost ozařuje pouze několik voskovic. V místnosti je hrobové ticho, jediné, co je slyšet, jsou její vlastní myšlenky. Po chvíli začne venku zuřit bouře, místností hučí hromy, osvětlují ji blesky. Velmi napínavá je scéna, kdy silný vítr rozrazí okno do místnosti a mocný, ledový proud vniká dovnitř. Plameny voskovic se ztlumují, až zhasnou úplně. Jeptiška se ocitá v úplné tmě.

Jak už je pro romaneto typické, objevují se zde i prvky fantastiky. Jedná se především o okamžik, kdy se sestře Magdaleně několikrát zdá, že se v oslňujícím blesku mrtvé tělo její přítelkyně zvedá.

Místnost, ve které se mladá žena nachází, působí i na její smyslové vjemy. Už při prvním vkročení do místnosti cítila zápach hořícího vosku. Ovanul ji rovněž pach pryskyřicového dřeva, čerstvé fermeže, rozmariny a jiných květin.

Nacházíme zde náhledy do nitra člověka. Je zde několikrát popsáno, jak situace v jeptišce vyvolává úzkost, mrazivé pocity. Také zde líčí pocity, které cítila, když se zamilovala. Podivné pocity, kdy musela na onoho muže neustále myslet. Po zjištění, že její přítelkyně miluje stejného muže, trpěla. Cítila bezmocnost, že nemůže své tajemství nikomu říct. Když ji viděla po jeho boku, rvalo jí to srdce.

Objevují se zde i poslední myšlenky člověka, který se rozhodl násilně ukončit svůj život. Mrtvá dívka vysvětluje, jak se nemohla vyrovnat s tím, že člověk, jehož tolik milovala, ji odmítl. Je zde zachyceno i utrpení lidí, jejichž milovaná osoba se rozhodne svůj život ukončit. Jsou zde vyobrazeni příbuzní, jejichž oči jsou uplakané téměř až do krve.

Příbuzní, kteří nemohou pochopit, z jakého důvodu se tak mladý člověk rozhodne vzít si život.

V díle se objevují konkrétní popisy postav, které nám dopomáhají k utváření představ. Mladá jeptiška je zde věrně popsána: *„Je to asi pětadvacetiletá dívka s nevyličitelným výrazem tiché resignace v bledoučké, pravidelně krásné, skoro dětinně milé a sympatické tváři. Hustý černý vlas jest hladce sčísnut nazad, čímž pěkně vyklenuté alabastrové čílko jaksi energičtěji vystupuje: hladká, pouhým nádechem nejmírnějšího ruměnce jaksi jen ovanutá líčka: úzké, spíše trpce a bolestně nežli přísně sevřené, ale posud ještě svěží rtíky, řecký nos, oblá, ale přeci jaksi vzdorovitá brada a především nápadně husté a dlouhé brvy, pod kterýmiž jako skrze hustý závoj prokmitávají jiskrné zřítelnice černých, hlubokých očí- vše má právě ráz ztrnulosti.“⁹¹*

Nechybí ani popis její přítelkyně. *„Kyprá, smavá blondýnka s hlubokým, něhyplným, modrým okem a hladkými růžovými lícemi, žhavými rtíky a s onou závidění hodnou lehkou myslí, která přenáší člověka hravě přes všechna možná úskalí života.“⁹²* Ačkoliv byly vzhledově tak rozdílné, povahově si byly velmi blízké. Byly jako sestry. Byly nerozlučné, jako jedna duše a jedno tělo.

Můžeme zde pozorovat i změny ve tváři. Například když jeptiška vzpomíná na svou nejlepší přítelkyni a na krásné chvíle, které spolu strávily. Při těchto vzpomínkách se usmívá. Díky jiné vzpomínce se však úsměv náhle mění ve výraz zasmušilosti, až se změní ve výraz trpké bolesti.

V romanetu *První noc u mrtvol*y najdeme duševní spojitost dvou osob. Můžeme zde pozorovat životní linie dvou mladých žen, nejlepších přítelkyň, ale zároveň sokyň v lásce. Obě hledají únik ze své nepříliš šťastné životní situace. Jedna našla klid v klášterní resignaci, druhá našla východisko ve smrti.

⁹¹ ARBES, Jakub. *První noc u mrtvol*y, str. 11

⁹² Tamtéž, str. 31

8 CHARAKTERISTIKA ROMANETA ETHIOPSKÁ LILIE

V romanetu *Ethiopská lilie* je zaznamenáno několik lidských osudů a linií, jež spojuje ústřední motiv – exotická květina – etiopská lilie.

Romaneto začíná vypravováním autora, jehož jednoho dne navštívil sestřenec Hugo. *„A pomalu vtáhla se pootevřenými dveřmi opatrně celá suchoučká, vyčouhlá postava mladíčka do pokoje a tvář jeho změnila ihned svůj výraz. Před chvílí ještě v odporne příční vrásky duševní rozháranosti složené, nízké, poněkud ploché čelo, s krátce přistřiženými, kupředu scísnutými, tmavokaštanovými vlasy,jevilo sympatičtější, se všech stran v jediný střed mezi očima se sbíhající vrásky, jakýmiž se mnohdy označuje přemítání o závažném nějakém problému.“*⁹³

Vyprávěl mu o tom, jak se rozhodl po roce navštívit hrob své matky. *„Byly asi tři hodiny po poledni. Obloha byla takměř bez obláček a hřbitov skvěl se v žhavých paprscích červnového slunce jako pusté, ale čarokrásné nějaké zákoutí báječného orientu. Ze stínu hlavního stromořadí, vedoucího středem starého hřbitova od východu na západ, byl pohled napravo i nalevo skoro oslňující.“*⁹⁴

Autorovi bylo při vypravování podivně truchlivo a bolestno. Chlapec se zajíkl a v jeho zádumčivých očích se leskly slzy, jež mu pomalu stekly po snědých lících. Připadalo mu, jako by se na hrob díval skrze šedý závoj. Zdálo se mu, že v zažloutlých, tu a tam zašedlých kostech, pozoroval matčinu podobu. *„Černý vlas, nad skráněmi vlnivě nazad scísnutý, leskl se jako havraní peruť: v snědé, tu a tam drobnou pihou skropené tváři jevila se navzdor svěžímu ruměnci lící a takměř žhavým rtům nevyličitelná truchlivost.“*⁹⁵

Během přemítání byl vyrušen. Spatřil mladou, štíhlou dívku. *„Byla bledoučká jako lilie: jenom na líčkách nádech ruměnce. Hladké, alabastrové čílko stínil z části šedý šáteček i jemňoučká, skoro průzračná pleť byla protkána modravými žilkami, uzoučké rtíky byly pevně sevřeny a oči k zemi sklopeny. V tváři neznámé dívky spočívalo tolik klidu, tolik dobroty, že nemohl jsem zraků svých odvrátiti...“*⁹⁶

⁹³ ARBES, Jakub. *Ethiopská lilie*, str. 14

⁹⁴ Tamtéž, str. 19

⁹⁵ Tamtéž, str. 22

⁹⁶ Tamtéž, str. 23

Po chvíli dívka zvedla oči a jejich pohledy se setkaly. Hugův upřímný, zpytavý, její plachý a plamenný.

Jako další linie je zde sledován zájem Huga o přírodní vědy. Zlomovým okamžikem je moment, kdy Hugo požádá svého strýce o jeho staré knihy a herbáře. V jednom z nich se nachází i etiopská lilie. Pohled na rostlinu v autorovi vzbudil polo trpké, polo zádumčivé vzpomínky. Připomněl si starého učitele, jemuž kytky patřila, a způsob, jakým ji získal.

V Hugovi vyvolal pohled na květinu zvláštní myšlenky. Už samotný název v něm vyvolával sympatie. Připadalo mu, že má květina nějakou tajemnou moc, které nelze odolat. *„Bylo mi jako člověku, kterýž, prahna po leta po něčem, o čem se domnívá, že by jej mohlo oblažiti, náhle spatří předmět své touhy před sebou...“⁹⁷*

Na autora květina před lety učinila podobný dojem. Na rozdíl od sestřence ho však nikdy nepřikládal nějaké tajemné moci.

Dále jsou v romanetu sledovány osudy několika lidí, autorových spolužáků. Autor se v myšlenkách obrací do školních let. Vidí třídu, detailně popisuje své spolužáky. V první lavici vidí krásnou dívku s havraními vlasy a temně modrýma očima. Má oduševnělý výraz, v jejích očích se však zrcadlí nevyhlášená dobrosrdečnost. Připomíná si, jak těžký osud tuto krásnou tvář stihl. Připomíná si rovněž její protějšek z chlapeckého oddělení – štíhlý, elegantně oblečený chlapec z velmi zámožné rodiny. V jeho bledé tváři se jeví pevná vůle. Kontrastem jeho krásného, elegantního šatstva je jeho spolusedící – boubelatý, zdravým kypící hoch v prostých, záplatovaných šatech neurčité barvy s tváří vyzářující neobvyklý klid.

Nakonec se autorovi vybavila myšlenka na posledního člena jejich třídy – učitele. *„Malá, ale hřmotná a ramenatá postava s nápadně vysedlými zády a zapadlým prsoma nečinila snad na nikoho onen příznivý dojem, jakýmž se v obyčejném životě tělesnými přednostmi vynikající lidé na svůj prospěch doporučují: ba spíše se zdá, že muž ten budíval u každého, kdo jej poprvé spatřil, antipatii. Bezvousá, široká a toliko ku bradě zašpičatělá tvář jeho s mocně vyvinutými lícními kostmi, dosti nápadným, širokým nosem a klidným, spíše širokým než vysokým čelem byla sice na první pohled drsná, nepřívětivá, skoro mračná: ale kdo tvář tu bedlivěji pozoroval, shledal, že bývala druhdy neobyčejně jemné*

⁹⁷ ARBES, Jakub. *Ethiopská lilie*, str. 32

*pleti, přívětivá, ba snad i smavá, neboť okrouhlé vrásky kolem úst byly zřejmým svědectvím, že nyní již povadlé, úzké a obyčejně pevně, skoro zarputile sevřené rty druhdy dosti často, rády a snad i rozpustile se smávaly.*⁹⁸

Dalším důležitým momentem je okamžik, kdy Hugo požádal svého strýce, aby mu vylíčil příběh, v němž květinu odcizil. Autor počal vyprávěti o svém učiteli. Jednoho dne svým žákům vyprávěl o exotických rostlinách. Po chvíli zvedl jednu květinu – etiopskou lilie. *„Slyšel jsem jméno to v životě svém po prvé vysloviti, a již pouhé vyslovení jeho učinilo na mne zvláštní, skoro nevyličitelný dojem.*⁹⁹ Když se na květinu díval cítil milou, posud ještě nikdy nepocítěnou úzkostlivost.

Tehdy mladý chlapec sledoval i učitelovu tvář, jež se na květinu podívala. *„Tvář jeho, předtím klidná, ba skoro přívětivá, rychle se zachmuřovala, brvy pomalu se stahovaly a čelo vraštilo.*¹⁰⁰ V jeho očích se objevily slzy.

Autor začal po květině toužit. Její obraz ho pronásledoval i ve spánku. A tak se stalo, že jednou, když učitel herbář odnesl domů, ji ukradl.

Dalším důležitým momentem je seznámení Huga s mladou dívkou Otilkou. Hugo dal svému strýci přečíst několik dopisů od této mladé dívky. Jednalo se o takové subjektivní reflexe zabývající se vztahem člověka a přírody. Byly to filosofické názory mladé, vzdělané dívky. Dívka však byla nemocná.

Hugo byl neustále přesvědčen, že etiopská lilie oplývá nějakou zvláštní mocí, se svým strýcem tedy navštívil jejího původního majitele. *„Poznal jsem staříčkého učitele na první pohled. Oči měl buď zamhouřeny nebo na jeden bod na stole upřeny: zdálo se, že buď podřimuje neb o něčem přemýšlí. Víčka očí však byla nápadně přírudlá, výraz tváře jevil neobyčejnou tělesnou i duševní ochablost.*¹⁰¹

Hovor se ubral k etiopské lilii, která byla příčinou návštěvy. Učitelovu tvář při jejím vyslovení polil ruměncem, bylo zřejmé, že jméno květiny vzbudilo bolestné vzpomínky.

Autor vylíčil příběh, ve kterém onu květinu odcizil, a navrátil ji zpátky učiteli. *„V pohledu i ve výrazu tváře spočívala hltavost a hamižnost člověka, dívajícího se na nějaký*

⁹⁸ ARBES, Jakub. *Ethiopská lilie*, str. 41

⁹⁹ Tamtéž, str. 71

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 72

¹⁰¹ Tamtéž, str. 136

*cizí klenot, po němž byl po léta toužil a jenž v něm právě vzbuzuje přání, nabytí ho stůj co stůj, třeba způsobem zločinným.*¹⁰²

Vzápětí stařec otevřel dveře do vedlejší místnosti. Vydral se mu z prsou nesrozumitelný výkřik skoro zoufalé bolesti. Autor se do místnosti podíval. „*Spatřil jsem lože na něm – mrtvolu mladistvé dívky. Ležela naznak a byla přikryta bílým, průsvitným šatem, kterýmžto lze rozeznati obrysy nahého, neobyčejně útlého, ba suchoučkého těla. Tvář její, neobyčejně jemných tahů, byla bílá jako kararský mramor, a jenom na lících, protkaných jemnými modravými žilkami, skropena několika drobnými pihami.*“¹⁰³ Překvapivé bylo zjištění, že ona mrtvá dívka je Hugova milovaná Otilka.

V následující části knihy se dozvídáme životní příběh starého učitele. Vypráví o tom, jak byl během války jako patnáctiletý chlapec svědkem bitvy. Byl schovaný u studánky a pozoroval probíhající zápas. Cítil úzkost, svíral se mu hrudník, byl zoufalý. Veliký šrám v něm zanechal pohled na jednoho z umírajících vojáků.

Vyprávěl také o tom, jak se seznámil s Otilkou. Nebyla to jeho příbuzná, nýbrž dívka, které se jako malé ujal, když ji našel u cesty.

Konečně se z úst učitele dozvídáme, jak přišel k etiopské lilii. Po sedmi letech uplynulých od oné bitvy, na témž místě potkal mladou, bleďoučkou dívku. Byla to dcera vojáka, jehož smrtí byl svědkem. Otec ji požádal, že pokud zemře, ať na hrobě zasadí jeho nejoblíbenější květinu, kterou měla její matka ve vlasech, když šla k oltáři. Již tehdy u něj vznikla nápadná žádostivost po květině té.

V též době nastal zlom v učitelově životě. Začal studovat pilněji než dříve. Už čtvrt století uběhlo od odhalení oběžnice, on chtěl odhalit novou. Konečně celou jeho usilovnou práci shrnul na jeden papír. Chtěl ještě udělat revizi, byl však vyrušen. Neznámá dívka, dcera padlého vojáka, mu balíkem zaslala etiopskou lilii. Učitel ji vypreparoval a uložil do herbáře. Chtěl pokračovat ve své práci, papír však nemohl najít. Rozhodl se, že výpočet znovu sestaví. Světem se však rozletěla zpráva, že francouzský učenec Leverrier v roce 1846 dokončil tutéž práci. Učitel byl na pokraji zoufalství, proklínal etiopskou lilii.

¹⁰² ARBES, Jakub. *Ethiopská lilie*, str. 163

¹⁰³ Tamtéž, str. 174

Až nyní zjistil, že právě květina celou dobu jeho práci skrývala. V důsledku rozrušení a přepracování ji vypreparoval a uložil do herbáře právě na papíru s jeho celoživotním úsilím.

8.1 VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV

Vedle široce založených románů píše Jakub Arbes v této době i řadu romanet, z nichž se některé svým obsahem blíží spíše románům, Jedním z těchto romanet je i *Ethiopská lilie*. Toto romaneto patří do skupin děl, u nichž jsou prvky fantastiky spíše zatlačovány prvky realistickými a příběhy ze všedního života.

Arbes se v něm zabývá základními otázkami lidského bytí. Objevuje se zde několik lidských příběhů, ať už jsou to krátké rekonstrukce životních osudů autorových spolužáků *„Vrcholná moudrost hlavního hrdiny romaneta, starého učitele, a jeho zmužilost je vysvětlena jako pokora před smrtí. Zároveň souvisí s myšlenkou, že život má nesrovnatelně větší cenu než jakékoli exotické věci či zážitky a dokonce i než jedinečné výtvarné výdobytky vědecké.“*¹⁰⁴

Je zde zaznamenáno to, že ztratí-li člověk blízkého člověka, často ztratí i zájem o věci, jež mu předtím přišly důležité. Až díky smrti milované osoby si člověk uvědomí, že tyto, často materiální věci, nemají takovou hodnotu. Příkladem je starcův čin, kdy objekty svého dosavadního zájmu ukládá do rakve své milované Otilky.

*„Vzácná květina, etiopská lilie, má v tomto díle podobnou kompoziční závažnost, jakou měl jinde motiv madony. V kontextu romaneta se stává znakem všeho vzácného – a všeho porušitelného – v lidech, v jejich vztazích během života i ve chvíli smrti.“*¹⁰⁵

Dílem autor mimo jiné poukazuje i na poměry, které nedovolily, aby se myšlenka rozvinula. Nedovolovaly získat světového uznání, ale tuto myšlenku uzemnilo daleko dříve, než se mohla využít.

Ústředním motivem je tedy exotická rostlina – etiopská lilie, která zvláštním a záhadným způsobem působí na člověka. Zajímavý je i sám vznik tohoto motivu. Podle

¹⁰⁴ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 46

¹⁰⁵ Tamtéž, str. 46

Karla Krejčího byl Arbes inspirován výkladem jednoho z učitelů na maltézké škole. Vysvětlení zvolení tohoto motivu však nenajdeme v přírodopise. Tento motiv vyrostl z básnické metafory. „V Arbesových prvotinách se velmi často opakuje srovnání nemocné nebo zemřelé dívky s lilií: tak v próze z června 1859 mluví se o „umírající dívce jako zchřadlé lilií“, v básni „Sen“ z prosince téhož roku čteme: „Zřel jsem její hrob průhledný a v něm ubledlou tu lilií, z jejíhož srdce růže vyrůstala.“ Silně již opotřebovaný básnický obraz ztratil ovšem na ceně pro vyzrálého spisovatele, ale v jeho podvědomí zůstaly spojené představy dívky v otevřeném hrobě a lilie. Básnický obraz se zkonkretisoval ve skutečnou květinu, aktualisoval se s nádechem exotiky přívlastkem „ethiopská“, vyvolal vzpomínku na jedovaté byliny a s nimi na starého učitele, a tak volnou hrou asociace dva obrazy, spojené původně příměrem, se rozrostly v složitou konstrukci romaneta, v jehož závěrečné scéně otevřený hrob dívky skrývá i popel z lilie, která tak osudně zasáhla do života několika lidí.“¹⁰⁶

V díle se rovněž vyskytuje přirovnání mladé, nemocné dívky k uvadající květině.

V romanetu se objevují nejen konkrétní a detailní popisy lidí, ale i míst. Častým motivem je zde prostředí hřbitova, jenž je i detailně vyobrazen. „Slunce právě zapadlo. Žhavé paprsky jeho dodávaly tajemnému místu zvláštního rázu.“¹⁰⁷

„Dlouhé tmavé stíny rozkládaly se jako příšerné prouhy po hřbitově. Jen tu a tma bylo ještě úplně volné místo, kam kolmo padající paprsky slunce svítily: ale ani zde již nepřevládala barva žhavě purpurová, nýbrž plamenně žlutá. Kvítky červené a purpurové zdály se do žluta rozžhaveny, kdežto jinobarevná kvítka jaksi splývala, a jenom kvítka barvy žluté zářila skvělým, lesklým jasem...“¹⁰⁸ V těchto úryvcích je dobře vidět často opakovaný motiv hry se světlem.

V díle se často objevují i popisy toho, co lidé prožívají. „Nebylo mi bolestno, ba ani smutno. Jen jakýsi mírný nádech zádumčivosti obestřel mou duši, jako se děje každému, když octne se podvečer na místě osamělém. Já sice nedlel právě na místě úplně liduprázdném: ale duše má byla osamělá...“¹⁰⁹

¹⁰⁶ KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes: Život a dílo*, str. 278

¹⁰⁷ ARBES, Jakub. *Ethiopská lilie*, str. 99

¹⁰⁸ Tamtéž, str. 100

¹⁰⁹ Tamtéž, str. 100

Děj je postavami vnímán z hlediska více smyslů. „Zároveň pocítil jsem jakýsi mírný chlad a zdálo se mi, že slyším i mírný šelest v haluzích nad sebou. Pohlédnuv do výše, spatřil jsem, že chvějí se lístky na pokrajích větví, jako by někdo mírně větvemi potřásal...“¹¹⁰

V romanetu se rovněž objevuje racionální vysvětlení domnělé záhady. Můžeme zde nalézt vysvětlení toho, proč na postavy jméno květiny tak zapůsobilo. „Vmyslím-li se nyní v duševní váš stav, když jste jako hoch s živou svou obrazností po prvé slyšel vypravovati o báječných obyvatelích oběžnic, nemohu jinak nežli za to míti, že mladistvá duše vaše byla neobyčejně rozechvěna. Když pak byla pozornost vaše náhle jinam obrácena, pracovala obraznost vaše pod předcházejícími dojmy dále, a není tudíž divu, že po vyslovení vskutku poetického jména ethiopská lilie a po spatření květiny samé vznikl v duši vaší zcela jiný obraz, nežli by byl vznikl za jiných okolností.“¹¹¹

Racionální vysvětlení nejdeme i u Huga. „Sestřenec byl se právě vrátil ze hřbitova, kde byl v zadumání nějaký čas prodlel u vykopaného hrbu své matky, a když pak shlédl u mne v herbáři ethiopskou lilii, mohly arci zcela přirozeně v duši jeho vzniknouti myšlenky, o nichž jsem byl mluvil, a mladistvá obraznost jeho mohla mu tudíž snadno zjeviti květinu ve světle květiny hojivých a léčivých vlastností...“¹¹²

Často se zde objevují zvukové jevy. Například při tom, když jako malý byl svědkem bitvy. Zvuk děl, křik, bubnování, sykot granátů, hvízdot a fičení kulek, dunění půdy.

Romaneto se převážně odehrává ve večerních hodinách, především v době, kdy slunce zachází za obzor. Spojení této doby především s motivem hřbitova vyvolává ve čtenáři napětí a strach.

¹¹⁰ ARBES, Jakub. *Ethiopská lilie*, str. 100

¹¹¹ Tamtéž, str. 160

¹¹² Tamtéž, str. 161

9 CHARAKTERISTIKA ROMANETA POSLEDNÍ DNOVÉ LIDSTVA

Romaneto začíná vypravováním autora, jenž jednoho nedělního odpoledne zavítal do kajetánského chrámu. „*Nápadná, přívětivá čistota mě překvapila. Jasně světlo denní, vnikající dovnitř okny na západ obrácenými, osvětlovalo právě skoro třetinu chrámu.*“¹¹³

Chrást byl téměř liduprázdný. „*Kolkolem panovalo hluboké, skoro příšerné ticho. Přes všechnu přívětivost celku zdálo se mi, jako bych se byl octl v místě, kam nepatřím a kde mi dříve nebo později musí být nevolno.*“¹¹⁴ Když chtěl chrám opustit, něco upoutalo jeho pozornost. Ruka vyčnívající ze zpořádky. Nejprve mu připadalo, že je ruka z vosku, pak ale poznal, že se jedná o lidskou ruku. „*Byla zažloutle bílá jako z vosku – se zarůžovělými, čistými a pečlivě ostříhanými nehty a nápadnými svažujícími kůže nad ohyby prstů – zřejmý to důkaz ruky energické, která by v případě potřeby dovedla ráznost ducha provázet přiměřeným gestem a snad i skutkem.*“¹¹⁵

Pozorovatel si všiml ruky do nejmenších detailů. Všiml si její gestikulace, která v něm vyvolala ještě silnější pocity než její vzhled. Přemýšlel o tom, že všechna gesta souvisí se stavou lidské duše. Tato hra ruky v něm vzbudila zvědavost nejbizarnějšího druhu. Pozorování této hry byla jedna z neoriginálnějších a zároveň nejzajímavějších zábav, které v životě viděl. Tajemnou mluvou ruky byl přímo fascinován. Najednou ruka zmizela. Motiv ruky se v romanetu několikrát vrací.

Náhle byla autorova pozornost přesunuta na ženu v černých hedvábných šatech, její tvář byla zahalena šedým závojem, na hlavě jí seděl klobouk se pštosím pérem. Muže zaujal především opojný šustot těžkého hedvábného šatu. V chrámě panovalo ticho.

Další postavou, jež upoutala jeho zrak, byla postava kněze. „*Viděl jsem jen velkou, statnou, ramenatou a poněkud přihrbenou postavu muže v černém kněžském taláru a s rukama křížem před sebou složenýma. V jedné ruce držel buď modlitební knihu, nebo něco jiného, čeho jsem nepostřehl. Když se mihl několik kroků přede mnou, neušel mi nápadně šišatý tvar hlavy s ryšavými, krátce přistřiženými vlasy, jež na skráních tvořily koketní,*

¹¹³ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*, str. 7

¹¹⁴ Tamtéž, str. 8

¹¹⁵ Tamtéž, str. 11

*prošedivělé kudrlinky.*¹¹⁶ Knězova fyziognomie jevila mrazivý klid nebo alespoň apatickou lhostejnost.

Hrobové ticho panující v chrámě rozbilo knězovo kázání. To se týkalo toho, co lidstvo čeká, až nastanou poslední okamžiky světa. Jeho hlas slavil při tomto líčení úchvatný triumf. V chrámě se mezi tím setmělo, autor několikrát ucítil chladné ovanutí větru, zaslechl jeho zahučení a následné zařinčení oken. Postřehl i šlehnutí blesku. *„Zableskloť se tak intenzivně, jako by stál celý chrám v plamenech, a skoro současně zahřmělo tak mocně, že se chrám v základech svých několik vteřin otrásal.*¹¹⁷

Klíčovým okamžikem romaneta je moment, kdy je autor svědkem psychického zhroucení ženy, jejíž přítomnost tak upoutala jeho pozornost. Během kázání kněze se intenzivně zablesklo a z prsou oné ženy se vydral nesrozumitelný výkřik zoufalství. Žena se vzápětí zasmála a začala ze sebe trhat šaty.

Další část romaneta je tvořena retrospektivními pasážemi z autorova dětství. Nejhlubší stopu v něm zanechala vzpomínka na to, kdy byl jako osmiletý chlapec součástí davu pozorujícího požár Staroměstských mlýnů.

Stěžejním okamžikem je chvíle, kdy se autor seznámí s knězem působícího v kajetánském chrámě. Dozvídá se, že páter Vambeřický je bratrem jeho bývalého spolužáka a důvěrného přítele Filipa. Kněz mu vypravoval o svém životě, studiích a práci tajemníka u hraběte Jiřího Buquoye. Hlavním tématem konverzace však byla nedávná událost z chrámu. Na Ondřeje Vambeřického událost zapůsobila především proto, že žena mu nebyla neznámá. Byla dcerou známého Jiřího Buquoye a jako malé děvče trávila hodně času s Ondřejovým bratrem Filipem. Vyprávěl mu o jejím šťastném dětství. Tento stav se však v jistém okamžiku změnil. Páter původ jejích duševních muk neznal, ale na základě vypravování soudil, že s tím měl leccos společného právě jeho bratr.

V romanetu je sledováno několik dějových linií. Jednou z nich je životní příběh této ženy.

Pro utvoření konkrétní představy je čtenáři nabídnut detailní popis jejího zjevu. *„Bohatý, zčásti rozpuštěný plavý vlas vroubil po obou stranách tvář zdánlivě rovněž tak pravidelně sličnou jako ušlechtilé výraznou, oduševnělou a nejvřelejším citem,*

¹¹⁶ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*, str. 20

¹¹⁷ Tamtéž, str. 26

nejlaskavější, nejoddanější obětavostí prochvělou. Krásně vyklenuté čílko, antický nos, plné svěží líce a kypré rty – vše zdá se být ve vábném souladu a v nazelenalém přísvisu jako mlhou zastřeno. Jen velké modré oko, obyčejně plné smavé lahody a dobroty, zdá se být tmavší, výraznější, jako by je tutlaná vášeň rozjiskřovala.“¹¹⁸

Autora její osud velmi zajímal, neustále o ženě přemýšlel. O tom, co se tak zlomového v jejím životě stalo, že ze šťastného života skončila v ústavu pro duševně choré. Snažil se vidět život jejíma očima.

Další část knihy se věnuje pouze osudu oné ženy. Je zde popsán vztah mezi ní a jejím mužem. Objevují se zde pasáže věnované jejím vnitřním pocitům, především, když její muž byl kvůli práci mimo domov a ona musela spoustu času trávit sama.

Důležitá je chvíle, kdy muž seznámil svoji ženu s místním učitelem. Ten byl ženě ze začátku lhostejný, postupem času však zjistila, že je to velmi zajímavý člověk. Začal ji navštěvovat i za manželovy nepřítomnosti. Zprvu jí byly návštěvy nepříjemné, pak v nich ale začala nacházet úlevu. Během této noci se stala zlomová událost, díky níž se retrospektivně dovídáme příčinu jejích duševních problémů. Touto událostí byla nečekaná noční návštěva učitele Vambeřického, která v ženě vyvolala takovou úzkost, že ji to zasáhlo na celý život. Žena v návalu úzkosti omdlela, když se probudila, byl muž pryč. Ačkoli nevěděla, co se v danou chvíli odehrálo, byla přesvědčena, že se stala obětí kantorovy vášně. Když se jí pak narodilo dítě, byla přesvědčena, že otcem je právě Filip Vambeřický. V ženě porod vyvolal vzpomínky na osudnou noc, znovu prožívala duševní muka. Když se podívala na své dítě, spatřila v jeho tváři nápadnou podobnost s kantorem, což potvrdilo její podezření. Zůstala k dítěti naprosto apatická, už ho víckrát nechtěla vidět, neptala se po něm.

Další dějovou linii tvoří osud Ondřeje Vambeřického. Ten našel dopis od svého bratra, ve kterém Filip vysvětluje, proč onu noc navštívil ženu. Cítil se provinile, že ženu políbil, neudělal však nic jiného. Ondřej navštívil manžela, pohlédl na dítě, ale nebyl si jistý, že podobu se svým bratrem vidí i v dítěti. Proto cítil povinnost ženě pomoci.

Čtenář se pak dovídá, že choroba ženy nevznikla popudem duševních pojmů, ale je následkem dřívějšího poranění lebky. Blouznění o posledním soudu a náboženských vidinách není žádným důkazem, že zešílela následkem dojmů víry.

¹¹⁸ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*, str. 65

9.1 VIDĚNÍ PROSTORU, ČASU, POSTAV

Toto romaneto se řadí do posledního tvůrčího období Arbesova života a bývá považováno za dílo, které uzavírá Arbesovu beletristickou tvorbu. Název trefně odpovídá tehdejší kulturní situaci. V té době vrcholila krize tehdejší společnosti, lidé podléhali pesimismu a zoufalství. Strach z „posledních dnů lidstva“ byl typickým rysem úpadku dobového myšlení.¹¹⁹

Romaneto se svým obsahem přibližuje spíše románům.

Podle Karla Krejčího se u Arbesa volně spojují dva problémy tehdejší společnosti. V některých společenských vrstvách ještě přežívají barokní hrůzy, jimž v romanetu podléhá dáma z předních společenských kruhů. Ta však není podmíněna jen náboženskou výchovou, nýbrž i psychickou labilitou. Druhým bodem je náhlý zvrát k iracionalitě a posílení strachu ze smrti. Proti tomuto pocitu staví Arbes především myšlení pokrokového šlechtice a kněze. Hrabě Jiří Buquoye je historickou osobou a podle Krejčího na něj byl Arbes upozorněn vzpomínkami Karla Sabiny. Kněz se snaží svými názory přiblížit racionalistickým myšlenkám hraběte, ale tyto snahy jsou zastíněny jeho primární rolí kazatele. Když svým kázáním vyvolává hysterický záchvat u ženy, která je po mnohá léta sužována dávným hříchem, snaží se to logicky a racionálně odčinit, její duševní stav však ještě zkomplikuje.¹²⁰

V romanetu je zachyceno vnímání všemi smysly, což je dobře viditelné v náboženských představách ženy, která po traumatickém zážitku našla východisko ve víře. *„Někdy slyšela velebný hlahol zvonů nebo varhan, jindy líbezný zpěv nebo hudbu tak jemnou a něžnou, že by byla se zatajeným dechem naslouchala snad až do skonání. Mnohdy se jí zdálo, že cítí vůni kadidla měnící se zpočátku ve vůni růží, fialek, rozmarýny, mateřídoušky, levandule a jiných známých květin, později pak ve vůni příjemnější a opojnější, vůně nejvzácnějšího koření tropických krajín. Občas i ostatní dva smyslové vyvolávaly v bezděčné činnosti své pocity nejslastnější. Někdy střídala se nejlahodnější sladkost s nejrozmanitějšími a nevýslovně příjemnými pocity chuti.“¹²¹*

¹¹⁹ KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*, str. 112

¹²⁰ Tamtéž, str. 112

¹²¹ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*, str. 112

Objevuje se zde hra se světlem. To ve spojení prostředí chrámu vyvolává ve čtenáři napětí. „*Slunce bylo za mrakem, v chrámě panovalo pološero, v němž veškeré předměty, jež měly za slunného osvětlení ráz tak přívětivý, působily nevlídně. Vše, na čem zrak můj utkvěl, zdálo se být pozamženo, ponuré a zvetšelé. Nikde nic se nelesklo, nezářilo. Jen krvavá světla věčných lamp plála intenzivněji a tím i jaksi tajemně příšerně.*“¹²²

V romanetu se objevují konkrétní a detailní popisy postav, což čtenáři pomáhá s vytvořením ucelené představy. „*Byla to tvář nadmíru rázovitá: vysoké, skoro možno říci čtverhranné čelo bylo rozbrázděno nápadnými vráskami, sbíhajícími se paprskovitě ku kořenu velkého, zobákovitě zahnutého nosu se smyslnými chřípěmi.*“¹²³

Čtenáři je umožněno vytvářet si komplexní představu o postavě i díky popisu jejich zvukových projevů. „*Hlas kazatelův začal budit můj interes. Byltě to jeden z oněch vzácných hlasů řečnických, schopných nesčetných modulací, od nejjemnějšího, skoro líbezně lichotného ševelu nejen až po duté, basové tóny hrobové, nýbrž až po rozplameňující, popřípadě zdrcující zahřímání, jež proniká srdce jako zvuk pozauny: slovem jeden z oněch divuplných hlasů, jakýmž řečník podmaňuje sobě začasté posluchače i tehdá, když mluví přímo proti jejich přesvědčení.*“¹²⁴

V romanetu se objevuje několikrát motiv bouřky, která umocňuje situaci, především pak podporuje napětí a pocity strachu. „*Blesk stíhal blesk, rachot hromu takměř ani neustával. Bleskem osvětlovaný krvavý odlesk věčných lamp přecházel chvílemi v oranžový odstín, lesknoucí se jako matné zlato v plné sluneční záři.*“¹²⁵

V díle se velmi hojně objevují pasáže nahlízející do nitra postav. Především pak pasáže popisující duševní pochody ženy, která neunesla tíhu životní situace. Po traumatické události si vsugerovala skutečnost, která jí změnila život a se kterou se do konce života nedokázala vyrovnat. Tento zážitek pro ni byl natolik šokující, že se kvůli němu vzdala svého dítěte, o němž byla přesvědčena, že je právě výsledkem události, která v ní zanechala takovou ránu.

Objevuje se zde i motiv labyrintu, a to když autor zabloudil v paláci Jiřího Buqoye. Zoufale se snažil najít cestu zpět, tma mu to však komplikovala. Neustále vcházel do

¹²² ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*, str. 21

¹²³ Tamtéž, str. 21

¹²⁴ Tamtéž, str. 23

¹²⁵ Tamtéž, str. 27

nových místností. Byl zoufalý a vyčerpaný. *„Jak dlouho jsem takto bloudil, nevím: ale myslím, že asi po hodině konečně vzdal jsem se následkem neobvyklého duševního napětí a únavy, která se mne zmocnila, prozatím veškerých dalších pokusů, a domakav se v jedné místnosti nějakého křesla, usedl jsem v něm, abych si odpočinul.“*¹²⁶

Z denních dob se děj romaneta nejčastěji odehrává v podvečer nebo uprostřed noci. Hojně je zde zaznamenáno postupné stmívání, která umocňuje napínavý ráz situace. Velmi často je zde zachycen motiv měsíce v úplňku. *„Měsíc, jenž byl vyšel teprve asi před půlhodinou, nalézal se skoro v úplňku, a vznášeje se nad vršinou se hřbitůvkem, vrhal otevřenými okny zář svou na stůl uprostřed komnaty, na němž hořela elegantní petrolejová lampa a za kterýmž host i hostitelka seděli – proti sobě.“*¹²⁷

Noční doba přispívá k obrazotvornosti a otevírá prostor pro fantazii. Ve tmě jsou podoby předmětů nebo osob vyjeveny jen částečně. Tma bývá často přerušena záblesky světla, svitem měsíce, což přispívá k výjimečným stavům mysli.

Můžeme zde pozorovat změny ve tváři postav. Ty jsou nejvíce znatelné u ženy, jejíž výraz často přecházel s bezstarostného klidu do výrazu trpké bolesti. Na její tváři byla znát úzkost, kterou žena uvnitř sebe prožívala. *„Původně lahodný klid, jevící se v tváři bezprostředně po usnutí ustupoval pomalu výrazu vždy neklidnějšímu, až jevila celá tvář vždy více se vzímající starostlivost, přecházející v úzkostlivý nepokoj.“* *„Když však posléze úzkostlivý výraz tváře přešel ve výraz hrůzy a zděšení, zdálo se, jako by se celá postava svíjela v křečovitých bolestech.“*¹²⁸

¹²⁶ ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*, str. 155

¹²⁷ Tamtéž, str. 85

¹²⁸ Tamtéž, str. 80

ZÁVĚR

Jedním ze společných znaků výše rozebíraných romanet je popis duševních stavů. V každém díle se objevují poměrně rozsáhlé pasáže nahlízející do nitra člověka. Čtenáři se tím odtajňují nejen myšlenkové pochody, které mu mohou pomoci k pochopení situace a dokreslení děje, ale i náhledy na psychiku postav, díky nimž si můžeme vytvořit konkrétnější představu o duševních vlastnostech a charakteru osob.

Všemi romanety prostupují prvky fantastiky a objevují se zde tajemné okamžiky. Tyto okamžiky vyvolávají ve čtenáři strach, napětí, mnohdy až hrůzu.

Díla mají také společné nepravděpodobné, fantastické motivy, jež jsou v průběhu děje rozšifrovány a logicky objasněny. Tento fakt koresponduje se základní charakteristikou žánru romaneta.

Prostředí, v němž se děj odehrává, podporuje pocity strachu a napětí. V romanetech *Svatý Xaverius* a *Poslední dnové lidstva* se čtenář ocitá v temné, prázdné budově kostela. Chlad a tajemno působí ze všech koutů. V jiných romanetech tyto pocity umocňuje odlehlé prostředí nebo samota. Příkladem je pustá skládka v díle *Svatý Xaverius* nebo přítomnost jeptišky v místnosti s mrtvolou v romanetu *První noc u mrtvolý*.

Častým motivem je motiv cesty za dosažením cíle a putování. V díle *Svatý Xaverius* se objevuje motiv cesty za pokladem na odlehlou skládku. Autor během putování detailně popisuje prostředí Prahy. V *Newtonově mozku* a v romanetu *Poslední dnové lidstva* je zajímavý motiv labyrintu. V obou případech postava bloudí budovou uprostřed noci a nemůže se dohledat žádného východu. Zdánlivým vodítkem jim je při tomto snažení měsíční svit. Ten však ve spojení s tajuplným prostředím spíše prohlubuje tlak na jejich psychiku. V obou romanetech se postava ocitá na hranici svých fyzických a psychických možností.

Dalším spojujícím znakem romanet je častá absence vlastních jmen. Pro Arbesovu tvorbu je příznačné, že samy názvy odkazují k postavám, např. *Svatý Xaverius*.

Po jazykové stránce jsou si romaneta velmi podobná. Častá je intelektualizace – v textu jsou zastoupeny cizí termín, pojmy z různých oborů. Ze stylistického hlediska jsou

velmi frekventovaná dlouhá, komplikovaná souvětí a přechodníky.¹²⁹ V romanetu *Ethiopská lilie* se objevují i celé pasáže psané anglicky. Hlavní postavy jsou většinou samotáři, v textu se tudíž objevuje velké množství monologů. Tyto monology bývají často dialogizovány. Druhá osoba je většinou pouhým posluchačem, zasahuje jen krátkými promluvami. Text některých romanet je prolínán různými útvary jako jsou dopisy či vzpomínková vyprávění. Příkladem je dílo *Poslední dnové lidstva* či *Ethiopská lilie*, v nichž může čtenář najít řadu dopisů, které poskytují náhled do nitra jejich autora.

Společným znakem romanet je touha hlavních hrdinů – touha po pokladu, rozluštění záhady, objevu. U postav se objevuje silná vůle po dosažení svých cílů. Mírnou odchylkou je romaneto *První noc u mrtvol*y. Hlavní hrdinka si klade cíle duševního rázu – touha po štěstí, lásce, odpoutání od minulosti.

Z denních dob převažuje v romanetech doba večerní a noční. To napomáhá k prohloubení pocitů, které postava cítí a čtenář s ní. Romaneto *První noc u mrtvol*y se odehrává během jediné noci. Postavy se často ocitají v úplné tmě, samy. To je zdrojem psychického napětí.

Měsíc, především pak v úplňku, je motivem, jenž prostupuje všemi rozebíranými romanety. Díky jeho záři jsou předměty a postavy zobrazeny jen částečně, což vede nejen k pocitům nejistoty a úzkosti, ale podněcuje to především fantazii. Romaneta *Svatý Xaverius* a *Poslední dnové lidstva* obsahují řadu popisných pasáží kostela či chrámu, kterými prostupuje měsíční svit. Hra světla, při níž jsou osvětleny oltáře, sochy, portály, působí až mysticky.

V romanetech se objevují kontrasty, noční tma bývá náhle přerušena. V *Posledních dnech lidstva* se objevuje motiv bouře. Tmou prostupují blesky, hrobové ticho rozbíjí hromy. Pocity strachu jsou umocněny. Tento motiv se objevuje i v romanetu *První noc u mrtvol*y. V této situaci bouře u mladé jeptišky vyvolá výjimečné stavy mysli, díky nimž má i halucinace.

Hojné jsou i zvukové kontrasty. Hrobové ticho bývá narušeno hučením větru, odbíjením hodin, houkáním sovy, zvukem děl.

Romaneta jsou vnímána všemi smysly. Autor popisuje vůni květin, dřeva, hořícího vosku. Pozadu nezůstává ani sluch. Hukot větru, šustění listí, zvuk šlápot.

¹²⁹ JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*, str. 31

K dotvoření konkrétních představ slouží detailní popisy lidí. V každém z výše uvedených děl se objevují rozsáhlé odstavce, jenž vyobrazují hlavní postavy z hlediska jejich fyziognomie, ale i ošacení, gest, mimiky.

V dílech se rovněž objevují retrospektivní pasáže. Ty čtenáři usnadňují pochopení děje. Retrospektivně jsou popisovány osudy hlavních postav, tak je tomu například v První noci u mrtvoly, nebo jsou líčeny příběhy již zesnulých osob, které však odkazují k nynější situaci.

CIZOJAZYČNÉ RESUMÉ

This undergraduate thesis deals with Jakub Arbes and romaneto as a literary genre that is typical for him. It could be said that romaneto in Czech literature is mainly the work of Jakub Arbes. The thesis contains a brief biography of the author, discusses his personal life, journalistic and literary activities. It deals with the general characteristics of literary figures. It also tries to approach the literary genre romaneto, its characteristics and classification.

Other chapters are devoted to a detailed analysis of five selected romanets – Svatý Xaverius, Newtonův mozek, První noc u mrtvoly, Ethiopská lilie and Poslední dnové lidstva. The conclusion summarizes the common features of romaneto.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- KREJČÍ, Karel. *Jakub Arbes - Život a dílo*. Praha: Nakladatelství Josef Lukasík, 1946.
- KREJČÍ, Karel. *Kapitoly o Jakubu Arbesovi*. Praha: Československý spisovatel, 1955.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Arbesovo romaneto: z poetiky české prózy*. Praha: Univerzita Karlova, 1975.
- MOCNÁ, Dagmar, PETERKA Josef a kol. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka, 2004. ISBN 80-7185-669-X.
- PETERKA, Josef. *Teorie literatury pro učitele*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2006. ISBN 80-7290-244-X.
- ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius ; Newtonův mozek*. Praha: Albatros, 1973.
- ARBES, Jakub. *Svatý Xaverius ; Newtonův mozek*. Praha: Albatros, 1973.
- ARBES, Jakub. *První noc u mrtvoly*. Praha: Pourova edice, 1942
- ARBES, Jakub. *Ethiopská lilie*. Praha: Melantrich, 1940.
- ARBES, Jakub. *Poslední dnové lidstva*. 6. vyd. Praha: Vyšehrad, 1985.
- JANÁČKOVÁ, Jaroslava. *Romaneto v listech: korespondence z let 1867 - 1892*. Praha: Arsci, 2010. ISBN 978-80-7420-006-9.